

LEERPLAN

SECUNDAIR ONDERWIJS

NCZ

Colofon

Leerplannen NCZ

Uitgave van RIBZ.vzw

Grafische vormgeving lu'cifer

Verantwoordelijke uitgever RIBZ.vzw

Redactie en samenstelling Inspecteur-adviseurs NCZ

Ann Bogaerts
Eddy Borms
Filip Debrabandere
Annie Hermans
Martine Konings
Luc Meys
Frank Stappaerts
Marlene Stevens

Eindredactie Eddy Borms
Martine Konings
Marlene Stevens

juni 2017

Inhoud

blader door
de leerjaren

INLEIDING LEERPLAN

7

1ste graad secundair onderwijs

25

1A	26	1B	35	2A	44	2B	53
Identiteit	26	Identiteit	35	Identiteit	44	Identiteit	53
Vrijzinnig humanisme	27	Vrijzinnig humanisme	36	Vrijzinnig humanisme	45	Vrijzinnig humanisme	54
Samenleven, democratie en burgerschap	28	Samenleven, democratie en burgerschap	37	Samenleven, democratie en burgerschap	46	Samenleven, democratie en burgerschap	55
Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	29	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	38	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	47	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	56
Economie	30	economie	39	Economie	48	Economie	57
Wetenschap	31	Wetenschap	40	Wetenschap	49	Wetenschap	58
Milieu	32	Milieu	41	Milieu	50	Milieu	59
Kunst	33	Kunst	42	Kunst	51	Kunst	60
Communicatie en media	34	Communicatie en media	43	Communicatie en media	52	Communicatie en media	61

klik op een titel

vorige
pagina

klik
hier om naar
de inhoudstafel
te gaan

volgende
pagina

algemeen secundair onderwijs

62

3 ASO	63	4 ASO	72	5 ASO	81	6 ASO	90
Identiteit	63	Identiteit	72	Identiteit	81	Identiteit	90
Vrijzinnig humanisme	64	Vrijzinnig humanisme	73	Vrijzinnig humanisme	82	Vrijzinnig humanisme	91
Samenleven, democratie en burgerschap	65	Samenleven, democratie en burgerschap	74	Samenleven, democratie en burgerschap	83	Samenleven, democratie en burgerschap	92
Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	66	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	75	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	84	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	93
Economie	67	Economie	76	Economie	85	Economie	94
Wetenschap	68	Wetenschap	77	Wetenschap	86	Wetenschap	95
Milieu	69	Milieu	78	Milieu	87	Milieu	96
Kunst	70	Kunst	79	Kunst	88	Kunst	97
Communicatie en media	71	Communicatie en media	80	Communicatie en media	89	Communicatie en media	98

beroeps secundair onderwijs

99

3 BSO	100	4 BSO	109	5 BSO	118	6 BSO	127	7 BSO	136
Identiteit	100	Identiteit	109	Identiteit	118	Identiteit	127	Identiteit	136
Vrijzinnig humanisme	101	Vrijzinnig humanisme	110	Vrijzinnig humanisme	119	Vrijzinnig humanisme	128	Vrijzinnig humanisme	137
Samenleven, democratie en burgerschap	102	Samenleven, democratie en burgerschap	111	Samenleven, democratie en burgerschap	120	Samenleven, democratie en burgerschap	129	Samenleven, democratie en burgerschap	138
Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	103	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	112	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	121	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	130	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	139
Economie	104	Economie	113	Economie	122	Economie	131	Economie	140
Wetenschap	105	Wetenschap	114	Wetenschap	123	Wetenschap	132	Wetenschap	141
Milieu	106	Milieu	115	Milieu	124	Milieu	133	Milieu	142
Kunst	107	Kunst	116	Kunst	125	Kunst	134	Kunst	143
Communicatie en media	108	Communicatie en media	117	Communicatie en media	126	Communicatie en media	135	Communicatie en media	144

technisch secundair onderwijs

145

3 TSO	146	4 TSO	155	5 TSO	164	6 TSO	173
Identiteit	146	Identiteit	155	Identiteit	164	Identiteit	173
Vrijzinnig humanisme	147	Vrijzinnig humanisme	156	Vrijzinnig humanisme	165	Vrijzinnig humanisme	174
Samenleven, democratie en burgerschap	148	Samenleven, democratie en burgerschap	157	Samenleven, democratie en burgerschap	166	Samenleven, democratie en burgerschap	175
Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	149	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	158	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	167	Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog	176
Economie	150	Economie	159	Economie	168	Economie	177
Wetenschap	151	Wetenschap	160	Wetenschap	169	Wetenschap	178
Milieu	152	Milieu	161	Milieu	170	Milieu	179
Kunst	153	Kunst	162	Kunst	171	Kunst	180
Communicatie en media	154	Communicatie en media	163	Communicatie en media	172	Communicatie en media	181

Inleiding leerplan

Niet-confessionele zedenleer als levensbeschouwelijk vak

Het doel van niet-confessionele zedenleer is de leerlingen tot autonomie te brengen. Zij dienen zelfstandig te kunnen oordelen en handelen. Deze autonomie blijft voor ieder van ons een voortdurend project. Autonomie betekent niet dat we als individuen geen nood aan anderen zouden hebben. Evenmin is het autonome individu enkel bezorgd om zichzelf. Als we autonomie als waarde ernstig nemen dan gaat het om die van iedereen. We streven naar vormen van samenleven waar we ieder in zijn autonomie respecteren. Vrijzinnig humanistische waarden zoals gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en solidariteit zijn gebruikte criteria, en een democratische samenleving waar we de rechten van de mens respecteren, is de maatschappijvorm om deze te realiseren. De rechten van de mens zijn universele rechten en we wijzen elke vorm van discriminatie af.

Belangrijk voor het streven naar autonomie is vrij onderzoek. Het is een wetenschappelijke methode. Maar voor niet-confessionelen is het ook een manier van omgaan met levensbeschouwelijke en morele vragen. We steunen enkel op menselijk verstand en menselijke ervaring om ons te oriënteren in het leven. Het betekent dat we bereid blijven om onze meningen te onderzoeken. Mensen

zijn feilbaar en we steunen niet op goddelijke openbaringen die ons een onfeilbaar, maar niet-menselijk weten aan de hand doen. Er is geen boek of traditie of ideologie die absolute antwoorden geeft. Wat niet wegneemt dat boeken, traditie of bestaande levensbeschouwingen ons kunnen inspireren, maar dan op zo'n wijze dat we deze inspiratie zelf toetsen en verwerken.

Het leven is een ervaring en vergt voortdurend leren. We willen ons blijven informeren. We doen dit door rekening te houden met wetenschappelijke kennis. Maar niet alle levensvragen zijn eenduidig wetenschappelijk op te lossen. In nogal wat levensbeschouwelijke kwesties blijven alternatieve keuzen mogelijk en niet iedereen vult zijn leven op eenzelfde wijze in. Vrij onderzoek als een levenshouding impliceert de bereidheid tot dialoog met anderen. Dat is willen luisteren naar anderen, zich kunnen inleven in de situatie van anderen of aan perspectiefwisseling doen. Het kenmerk van een authentieke dialoog is dat we ook onszelf in vraag kunnen stellen. Een dialoog creëert de vrije ruimte waarin gezagsargumenten, manipulatie en demagogie worden vervangen door redelijk overleg. Dat impliceert dat elkeen aan het woord kan komen en opvattingen slechts op grond van argumenten worden verworpen. Daarvoor moeten we ook leren omgaan met tegenspraak.

Autonomie is niet bereikt met het hebben van een eigen mening. Iedereen heeft wel een mening. Belangrijk is de kritische omgang met onze eigen meningen.

Hoe zijn we ertoe gekomen? Wat is hun degelijkheid? Deze reflectie is belangrijk om bewust te leven. Nadenken over deze 'meningen' is niet enkel theoretisch. Ze zijn de mentale kaart waarmee we ons oriënteren in de wereld en zin geven aan het leven. Ze zijn van groot praktisch belang omdat ze een antwoord geven op verschillende fundamentele vragen. Hoe we naar onszelf kijken? Of we gelukkig mogen zijn zonder ons schuldig te voelen? Of we anderen ervaren als concurrenten of medestanders? Hoe we met de natuur omgaan? Of vrouwen en mannen gelijkwaardig zijn? Deze meningen die existentieel en politiek ons gedrag sturen, verwijzen naar waarden. Ze vormen het terrein van zingeving en moraal. We spreken van een wereldbeeld, een levensbeschouwing, een dagelijkse filosofie, een levensstijl. Ook zonder filosofisch onderzoek is een wereldbeeld aanwezig. Maar dan als een intuïtief of spontaan 'denken' dat we ervaren als een feitelijke toestand: we zijn nu eenmaal zo en we denken nu eenmaal zo.

De ontmoeting met verschillende antwoorden op levensbeschouwelijke vragen kan inspirerend werken. Ze nodigen uit om zelf te denken en te kiezen. Daarmee is niet gezegd dat die stap wordt gezet, maar de situatie is zo dat de nood om zelfstandig te kunnen oordelen over waarden en normen toeneemt. Eén van de belangrijkste beslissingen die een individu heden

maakt is zelf denken of anderen voor hem laten denken. Die beslissing is ook bepalend voor ons opvoedingsproject, de wijze waarop we willen socialiseren. Nogmaals, niet alleen de eigen autonomie maar ook de tolerantie waardoor we de autonomie van anderen aanvaarden, staat in een humanistische opvoeding centraal: het groeien in zelfstandigheid en het kunnen omgaan met verschil in mening.

Het is belangrijk dat zelfstandigheid niet vervalt in het koppig koesteren van het eigen gelijk, wat een karaktertrek is van de autoritaire persoonlijkheid. Aan het andere uiterste echter staat het cultuurrelativisme. Wie alles relativeert, kiest niet meer. 'Hij draait met de wind'. Het verschil met wie alles wil onderzoeken, is fundamenteel. De dialoog over waarden en het zelf wikken en wegen van pro's en contra's staat haaks op een relativisme dat een vorm van waardenonverschilligheid is. Tegenover dit laatste is het zich kunnen oriënteren in het leven een belangrijk talent. In de huidige maatschappij volgen veranderingen elkaar snel op en tradities worden niet meer van generatie op generatie doorgegeven. Om onszelf niet te verliezen in de snelle opeenvolging is het nodig dat we zelfstandig kunnen werken aan een identiteitsvormend proces. Zoiets vergt weerbaarheid. Levensbeschouwelijk onderwijs als waardenverheldering speelt hierbij een doorslaggevende rol.

Niet alleen op het individuele vlak is dit belangrijk. Samenleven is immers ook een opdracht, een open proces. De creatieve en kritische inbreng van individuen is nodig om een democratie leefbaar te houden.

Vragen stellen en dialogen voeren over normen en waarden behoren tot het project van autonomie. Het is een open gestimuleerde vorming van identiteit die niet los staat van de sociale contexten waarin we met de anderen en zo ook met onszelf leren omgaan. Het zichzelf sturen vanuit waarden die we in dialoog toetsen, is de omschrijving van een zelfstandige morele houding. Het is belangrijk dat de leraar deze zoekende houding stimuleert. Hij moet in staat zijn om de klas om te vormen tot een 'gemeenschap van onderzoek'. Hij brengt de leerlingen het enthousiasme en zelfvertrouwen bij om zelf te denken en in dialoog te treden met anderen. Zoiets gebeurt in een open geest en met respect voor de verschillende leefwerelden. Daarvoor is het nodig dat hij de leerlingen ernstig neemt en dat in gesprekken hun noden en vragen aan bod komen. De leraar zorgt voor de nodige interactie en houdt als een goed gespreksleider de relevantie van wat wordt gezegd in het oog. Hoe meer hij zelf het thema heeft verkend, hoe beter hij in staat is om die relevantie te herkennen.

Leerplan NCZ

Niet-confessionele zedenleer is een levensbeschouwelijk vak dat vertrekt vanuit de pijlers van een vrijzinnig humanistische levensbeschouwing, autonomie en vrij onderzoek. Als humanisten onderschrijven we uiteraard de universele verklaring van de rechten van de mens.

Hierbij gaat het om meer dan kennisoverdracht. Een vrijzinnig humanistische didactiek is beschouwend, reflecterend, gericht op het ontwikkelen van vaardigheden en attitudes. Het laat kinderen en jongeren toe zelf op zoek te gaan naar antwoorden op levens- en zingevingsvragen.

De kernbegrippen van het vrijzinnig humanisme worden vertaald in de 5 procesdoelen van het leerplan:

PD **1** AUTONOMIE

PD **2** MOREEL DENKEN

PD **3** HUMANISEREN

PD **4** VERANTWOORDELIJKHEID

PD **5** ZINGEVING

Met deze procesdoelen brengt de leraar een proces op gang waardoor de leerlingen zowel kennis verwerven als vaardigheden en attitudes ontwikkelen. Deze drie onderdelen - kennis, vaardigheden en attitudes - vormen een samenhangend geheel.

In de les niet-confessionele zedenleer creëren we ruimte om vaardigheden te oefenen en attitudes te ontwikkelen

Procesdoelen

PD1 AUTONOMIE

De leerlingen verkennen autonomie en leren zelfstandig denken en handelen. Hierbij streven we naar een zo groot mogelijke invulling van autonomie, want naast mogelijkheden zijn er ook beperkingen. Zelfstandig denken is niet louter de eigen mening. Meninge worden onderzocht om te komen tot een verantwoord oordeel en een gemotiveerde keuze. Zo ook is zelfstandig handelen niet "enkel doen wat je zelf wilt", maar houdt in dat we oog hebben voor de gevolgen van ons handelen, zowel voor onszelf, de anderen als de omgeving. Autonomie impliceert tenslotte de erkenning van de autonomie van iedereen.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het geschikt is om de mogelijkheden en grenzen van autonomie te ontdekken en te oefenen in autonomie.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen zichzelf ontdekken?
- + hoe breng ik de leerlingen ertoe om hun mening weer te geven en deze te onderzoeken?
- + waarmee confronteer ik ze om ze te laten nadenken over verschillende alternatieven?
- + hoe maak ik van de klas een gemeenschap van onderzoek?
- + hoe leer ik de leerlingen omgaan met kritiek?
- + hoe laat ik ze hun autonomie verkennen?
- + hoe laat ik ze ontdekken dat autonomie ook de autonomie van anderen is?
- + (...)

PD2 MOREEL DENKEN

De leerlingen herkennen en onderzoeken waarden en leren moreel denken. Betrokkenheid staat hier tegenover onverschilligheid. Dit proces is geen vorm van moraliseren. De leerlingen ontdekken en verhelderen zelfstandig waarden, ze leren hun keuzen beargumenteren en hebben oog voor alternatieven. We streven naar het ontwikkelen van betrokkenheid.

Waardenontwikkeling groeit doorheen het proces en leidt tot het ontwikkelen van betrokkenheid. Daarbij ontwikkelen de leerlingen inzichten en vaardigheden vanuit hun waarden, interesses en verworven kennis. De leerlingen worden uitgedaagd om na te denken over die waarden, hun morele kader en ontwikkeling.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat moreel denken is en daarin te oefenen.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe zorg ik ervoor dat de leerlingen de relaties die ze hebben met hun omgeving, anderen of de wereld verhelderen?
- + hoe laat ik ze in kaart brengen wat voor hen noodzakelijk, belangrijk of waardevol is?
- + hoe kan ik ze laten onderzoeken waar ze zich bij betrokken voelen?
- + hoe laat ik de leerlingen in kaart brengen waarvoor ze zich engageren?
- + hoe laat ik ze nadenken over onverschilligheid?
- + hoe breng ik ze tot inleving in anderen?
- + hoe zorg ik ervoor dat ze zicht krijgen op waarden?
- + (...)

PD3 HUMANISEREN

De leerlingen verkennen de waarden en rechten van anderen. Ze leren reflecteren over een humane samenleving. Daarbij zijn verschillende niveaus belangrijk: de relaties tussen de leerlingen in de klas en op de speelplaats, de omgeving, de samenleving en de wereld. Menselijke verbondenheid betreft het individu op zijn omgeving.

Het is gestoeld op de erkenning van menselijke waardigheid en het verkrijgen of handhaven van de controle over het eigen leven. Die verbondenheid impliceert verantwoordelijkheid en actief burgerschap. De focus ligt daarbij op gehoord worden, in staat zijn tot delen met anderen en wederzijdse ondersteuning.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat humaan samenleven inhoudt en te oefenen in humaan samenleven.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken?
- + hoe laat ik ze ontdekken wat we gezamenlijk kunnen?
- + hoe laat ik ze ontdekken wat respectvolle relaties zijn?
- + hoe laat ik ze het belang van rechten verkennen?
- + hoe slaag ik erin hen te laten ervaren wat democratie is?
- + (...)

PD4 VERANTWOORDELIJKHEID

De leerlingen verkennen hun verantwoordelijkheid in ruimte en tijd. Verantwoordelijkheid dragen ze voor zichzelf, voor anderen, maar ook voor dieren en natuur. Vrijzinnig humanisme streeft ernaar dat we onze verantwoordelijkheid voor ons handelen opnemen. Verantwoordelijkheid situeert zich op verschillende niveaus, zo ook de manier waarop we omgaan met media, wetenschap en techniek.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken welke verantwoordelijkheden we hebben en te oefenen in het omgaan met verantwoordelijkheden.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen verkennen waarvoor ze zich verantwoordelijk voelen?
- + hoe laat ik ze verkennen waarvoor ze zorg dragen en wat dat betekent?
- + hoe laat ik ze ontdekken waarvoor mensen verantwoordelijk zijn?
- + hoe laat ik ze ervaren wat de gevolgen zijn van bepaalde handelingen?
- + hoe laat ik ze ervaren wat de gevolgen zijn van wetenschappelijke ontdekkingen en technologische vernieuwing?
- + (...)

PD5 ZINGEVING

De leerlingen verkennen wat voor hen zinvol leven is. Vrijzinnig humanisme is begaan met het bewust zin en vorm geven aan een leven. Het is gericht op een gelukkig bestaan. Daarbij gaat het om meer dan materieel welzijn. De leerlingen reflecteren over levenskunst. Zingeving geeft richting en invulling aan het leven.

Het is gebaseerd op verantwoordelijkheid en op de creativiteit om menselijke mogelijkheden te realiseren. De leerlingen verkennen ook andere zindragers dan de mens en ontdekken de grenzen van antropocentrisme.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat zingeving is en te oefenen in zinvragen op een vrijzinnige wijze.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe zet ik de leerlingen aan om na te denken over een zinvol leven?
- + hoe laat ik ze verschillende existentiële situaties verkennen?
- + hoe laat ik ze de waarde van wat buiten henzelf ligt ontdekken?
- + hoe laat ik ze dit ervaren vanuit een vrijzinnig levensbeschouwelijk perspectief?
- + hoe laat ik ze dit plaatsen naast andere perspectieven?
- + hoe zorg ik ervoor dat ze in dialoog kunnen gaan met anderen?
- + (...)

Morele vorming & ontwikkeling

Morele ontwikkeling kan niet zonder zelfontwikkeling. Daarom is de kritische zelfreflectie van groot belang in de hele leerplanontwikkeling.

Reflectie kan op 3 niveaus plaatsvinden:

- + de mens als individueel persoon
- + de mens in zijn relatie met de anderen
- + de mens in zijn relatie met de wereld / de natuur

We zien de morele vorming en ontwikkeling die we beogen als een onderdeel van de zelfontwikkeling:

- + we onderzoeken waarden
- + we oefenen vaardigheden
- + we ontwikkelen attitudes

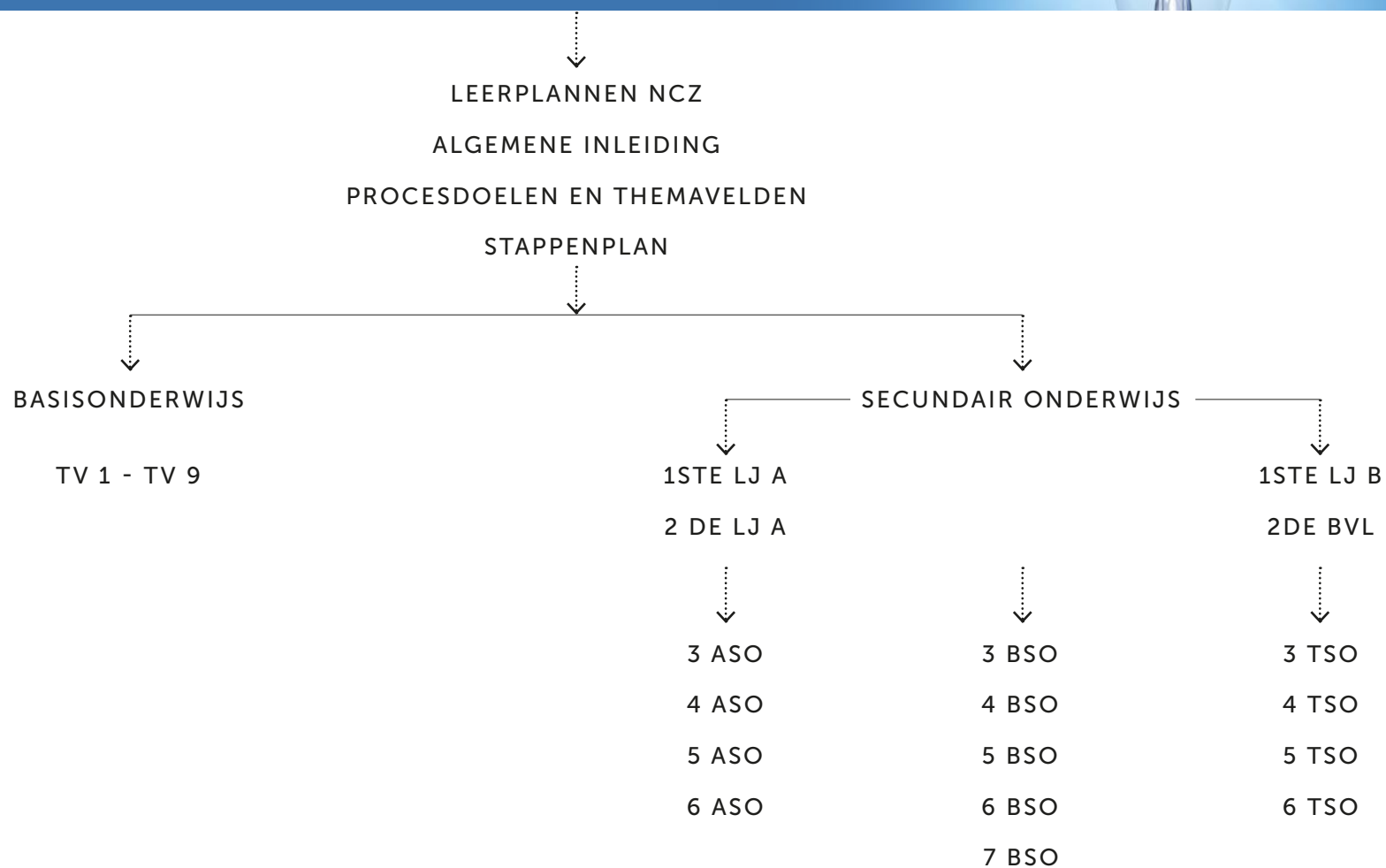
We leren leerlingen NIET WAT ze moeten denken, voelen en doen, maar WEL HOE ze dit kunnen doen.

De leerlingen worden gestimuleerd om kennis en ervaring van normen en waarden te verkennen, te onderzoeken, te beoordelen en toe te passen.

Belangrijk is dat leerlingen autonoom kunnen reflecteren over denken en handelen van zichzelf en anderen.

Dit om in groeiende mate zin te geven aan zichzelf in relatie met de anderen, de samenleving, de wereld en de natuur.

Schema

Themavelden

De themavelden geven een brede omschrijving van leerinhouden:

- 1** Identiteit
- 2** Vrijzinnig humanisme
- 3** Samenleven, democratie en burgerschap
- 4** Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog
- 5** Economie
- 5** Wetenschap
- 7** Milieu
- 8** Kunst
- 9** Communicatie en media

De themavelden zijn onderverdeeld in thema's. Ze geven de leerkracht een idee van wat hij kan behandelen in de les. De leerkracht kan, aangepast aan zijn doelpubliek, ook analoge thema's bedenken. Het is noodzakelijk om de thema's te verbinden met de procesdoelen en ze te plaatsen in het levensbeschouwelijk project dat de NCZ is. De leerkracht brengt een proces van levensbeschouwelijke vorming op gang. Een les NCZ is geen les economie, biologie enz. maar vanuit de procesdoelen zoekt de leerkracht naar de levensbeschouwelijke en morele dimensie van de thema's.

Een jaarwerkplan vermeldt de themavelden en procesdoelen die aan bod komen, aangevuld met de gekozen thema's en vaardigheden.

De leraren NCZ van eenzelfde school zullen over de verschillende jaren heen leerlijnen opstellen. Daarvoor is het nodig om de keuze van thema's op elkaar af te stemmen en herhalingen te vermijden. Tevens denken zij gezamenlijk na over de wijze waarop ze kunnen werken aan de groei van vaardigheden en attitudes. Zij lezen samen de leerplannen over de verschillende leerjaren heen en differentiëren naar leeftijd en mogelijkheden.

Volgende themavelden dienen ieder schooljaar en in iedere leerlingengroep aan bod te komen:

- + themaveld 2: vrijzinnig humanisme
- + themaveld 3: samenleven, democratie en burgerschap
- + themaveld 4: een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog
- + Met themaveld 4 werken we aan de interlevensbeschouwelijke competenties binnen de lessen NCZ, daarom maken ze deel uit van het leerplan NCZ. De lijst met interlevensbeschouwelijke competenties is een addendum bij het leerplan. Deze is opgesteld door de Commissie Levensbeschouwelijke vakken in opdracht van de Erkende instanties/vereniging. Ze is bedoeld voor de projecten die leraren van de verschillende levensbeschouwelijke vakken vakoverschrijdend uitwerken om te komen tot dialoog en samenleven http://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/20121206_dossier_ILSenILD.pdf

Basisonderwijs

De bovenvermelde 9 themavelden zijn voor het basisonderwijs onderverdeeld in thema's, ze vormen de basis voor het uitwerken van een jaarwerkplan.

De thema's binnen ieder themaveld zijn niet limitatief en kunnen door de individuele leerkracht aangevuld worden.

Het kiezen en uitwerken van thema's gebeurt in functie van de leef-, denk- en ervaringswereld van het kind en zijn ontwikkelingsniveau.

Eenzelfde thema zal in **verschillende leerlingengroepen** qua leerinhoud en aanpak dus grondig verschillen.

Essentieel bij het uitwerken van een thema is de relatie met de procesdoelen.

Bij ieder thema zijn **kennisaspecten** en specifieke vaardigheden en attitudes uitgeschreven. Deze specifieke, **themagebonden vaardigheden en attitudes**, zijn een concretisering van de algemene vaardigheden en attitudes bij de procesdoelen.

Voor het **basisonderwijs** werden volgende thema's in de themavelden uitgewerkt:

1

Identiteit

24

1 Identiteit & de bescherming ervan	25
2 Kinderjaren	26
3 Gedachten, gevoelens en de uitdrukking ervan	27
4 Mijn gezin, mijn familie	28
5 Weerbaarheid	29
6 Jongerencultuur	30
7 ...	31

2

Vrijzinnig humanisme

32

1 Vrijheid van gedachten, geweten en levensbeschouwing	33
2 Lentefeest & Feest Vrijzinnige Jeugd	34
3 Vrijzinnig humanistische waarden	35
4 Recht op een waardig leven	36
5 Omgaan met verlies, verdriet en de dood	37
6 ...	38

3

Samenleven, democratie & burgerschap

39

1 Samenleven hoe doe je dat ?	41
[1] Samenleven hoe doe je dat?	41
[2] Wonen en samenlevingsvormen	42
[3] Vriendschap, liefde, houden van	43
[4] Seksuele, affectieve en relationele vorming	44
[5] samen spelend leren	45
2 Kinderrechten - 3 P's	46
[1] Kinderrechten	46
[2] Recht op inspraak en participatie	47
[3] Recht op privacy	48
[4] Straffen, da's straf!	49
[5] Leren en onderwijs	50
[6] Armoede, een onrecht	51
[7] Kindvluchtelingen	52
3 Democratie	53
[1] Democratie of dictatuur?	53
[2] Regels, afspraken, wetten, rechten en plichten	54
[3] Sociaal assertief worden	55
4 Burgerschap	56
[1] Wereldburgerschap	56
[2] Vredeseducatie	57
[3] Verandering en toekomst	58

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog 59

1 Kennismaken met verschillende levensbeschouwingen	60
2 Gebruiken, symbolen en feesten in diverse culturen en levensbeschouwingen	61
3 Leven in een levensbeschouwelijk diverse samenleving	62
4 ...	63

5 Economie 64

1 Geld	65
2 Arbeid - werk	66
3 Kinderarbeid in relatie met kinderrechten	67
4 Consumenten	68
5 Vrije tijd	69
6 ...	70

6 Wetenschap 71

1 Op onderzoek ...	72
2 Wat eet ik eigenlijk ?	73
3 Evolutie: het begin van alles, Darwin, ...	74
4 Dat heb je van mij (evolutie en erfelijkheid)	75
5 ...	76

7

Milieu en ethiek

77

1 Mijn leefomgeving	78
2 Mens en natuur	79
3 Duurzame ontwikkeling	80
4 Mens en dier	81
5 ...	82

8

Kunst

83

1 Vrijzinnig humanistische levenskunst	84
2 Dromen, verbeelding en fantasie	85
3 Geluk - levensvreugde	86
4 Artistieke expressie	87
5 ...	88

9

Communicatie en media

89

1 Recht op informatie	90
2 Mediawijsheid	91
3 Sociale media	92
4 Waarnemen, beelden en beeldvorming	93
5 Communicatie en communicatievaardigheden	94
6 ...	95

Secundair onderwijs

Voor het leerplan **secundair onderwijs** is per leerjaar en onderwijsvorm een apart leerplan opgemaakt.

Omdat we elk themaveld vanuit een van de 5 procesdoelen kunnen benaderen, worden in het leerplan **secundair onderwijs** onder de themavelden de procesdoelen met **algemene vaardigheden** geplaatst. Deze algemene vaardigheden worden per graad over de onderwijsvormen heen uitgeschreven. Daarmee zijn ze per graad dezelfde.

Een thema kan in verschillende procesdoelen worden geplaatst. Daarmee is niet gezegd dat in een les alle procesdoelen aan bod komen. Dat is gelet op de timing zo goed als uitgesloten, meer dan 1 procesdoel kan dan weer wel.

De thema's zijn per themaveld als **kennis en specifieke vaardigheden** uitgewerkt. Deze zijn een voorstel van uitwerking. De leraar kan hier een keuze maken en zelfs andere thema's een plaats geven, als ze passen binnen het themaveld en de leeftijdsgroep. De thema's met kennis en specifieke vaardigheden verschillen voor elk leerjaar binnen elke onderwijsvorm en tussen de onderwijsvormen.

Voor **de attitudes** kiezen we in het leerplan secundair onderwijs voor 5 algemene attitudes. Een attitude is het resultaat van de procesdoelen. Het geeft de richting aan waar we naar toe werken. Een attitude is er als iemand een houding tot een deel van zichzelf maakt. Nemen we bv. autonomie, dan is en blijft dit een voortdurend streven. Het is niet af met 18 jaar, maar blijft voortgaan. We zeggen daarom dat het een attitude is geworden als iemand deze houding belangrijk vindt en erop gericht blijft.

Met vallen en opstaan, met beperkingen en moeilijkheden, blijft hij pogen om zelfstandig te denken en handelen.

De eerste attitude is **autonomie**. De houding van iemand die voor zichzelf denkt, een eigen moreel kader ontwikkelt en voor deze gekozen waarden opkomt.

De tweede attitude is **betrokkenheid**. De houding van iemand die begaan is met wat rondom hem gebeurt en zich daarvoor inzet.

De derde attitude is **humanistisch**. De houding van iemand die streeft naar menselijkheid, democratisch is ingesteld en dit zowel in het dagelijks als maatschappelijk leven belangrijk vindt.

De vierde attitude is **verantwoordelijkheid**. De houding van iemand die zich verantwoordelijk weet voor zichzelf en anderen.

De vijfde attitude is gericht op **zelfrealisatie**. De houding van iemand die een vol leven tracht te leiden, waarin hij zin vindt. De houding ook om buiten zichzelf te zoeken naar wat zin draagt, waarbij meer in beeld komt dan de mens alleen.

Stappenplan NCZ

De bovenvermelde 9 themavelden zijn onderverdeeld in thema's, ze vormen de basis voor het uitwerken van een jaarwerkplan.

De thema's binnen ieder themaveld zijn niet limitatief en kunnen door de individuele leerkracht aangevuld worden.

Het kiezen en uitwerken van thema's gebeurt in functie van de leef-, denk- en ervaringswereld van het kind en zijn ontwikkelingsniveau.

Eenzelfde thema zal in verschillende leerlingengroepen qua leerinhoud en aanpak dus grondig verschillen.

Essentieel bij het uitwerken van een thema is de relatie met de procesdoelen.

Bij ieder thema zijn **kennisaspecten** en specifieke vaardigheden en attitudes uitgeschreven. Deze specifieke, **themagebonden vaardigheden en attitudes**, zijn een concretisering van de algemene vaardigheden en attitudes bij de procesdoelen.

Voor het uitwerken van thema's kan het volgende stappenplan gevolgd worden:

- + Verdiep je in het thema en herken de ethische aspecten van het lesonderwerp.
- + Het lesonderwerp wordt onderzocht vanuit ethisch perspectief
- + Welk proces willen we opstarten/ontwikkelen?
- + Formuleer lesdoelen die geënt zijn op de procesdoelen. Bepaal welke kennis je wil overbrengen en welke attitudes en vaardigheden je wil ontwikkelen.
- + Kies werkvormen in functie van de vooropgestelde doelen
- + Formuleer je leerinhoud
- + Evaluatie: Zijn de doelen gerealiseerd? Waar heb ik aan het proces gewerkt?

Het **HUMANISTISCH VORMINGSONDERWIJS NEDERLAND** hanteert het **HOKE-MODEL**¹ voor haar lessen basisonderwijs.

Dit didactisch model kan als voorbeeld gebruikt worden voor **het opbouwen van lessen NCZ** in het basisonderwijs.

Allereerst wordt het thema van de les bepaald. Een thema kan in één les afgerond worden, maar meestal neemt een thema meer lessen in beslag. Het thema wordt behandeld volgens een onderwijsvormingsproces van vier stappen. Dat zijn:

1. **Herkennen.** Door vragen te stellen tast de docent af of de leerlingen bekend zijn met het thema en wat zij er van weten. Het is belangrijk om bij het behandelen van een thema een aanknopingspunt te vinden bij de leerlingen, zodat ze het thema herkennen als iets dat ook met hen te maken heeft.
2. **Onderzoeken.** Samen met de docent bekijken de leerlingen het thema van alle kanten en delen kennis, ervaringen en gevoelens.
3. **Kiezen.** Meningeën worden gepolst en grenzen worden verlegd.

De leerlingen leren zelf een standpunt in te nemen. Ze denken na wat zij belangrijk vinden en hoe ze dat bijvoorbeeld vorm kunnen geven. Dit doen ze na het onderzoeken. Dan hebben de leerlingen verschillende kanten van een thema onderzocht en kiezen ze waar zij voor staan.

4. **Evalueren.** De leerlingen bespreken hoe ze nu over het thema denken. Zijn ze van mening veranderd en hoe komt dat?

In deze laatste fase wordt het thema en de keuze die daarin gemaakt wordt geëvalueerd. **Reflectie** is belangrijk en een keuze hoeft nooit voor altijd te zijn. Het is belangrijk na te blijven denken over de keuzes die je maakt en gemaakt hebt.

¹ <http://www.hvoprimair.nl/ouders/In-de-praktijk.html#bo> & Themaboek de H-factor, over humanistische levenskunst, Kim Dusch en Heleen Blaazer, pagina 11 – Stichting HVO.

Er zijn verschillende variaties op dit model te vinden die de leerkracht kan hanteren.

STAPPENMODEL: EEN LES 'LEBENSKUNDE'

Eerste fase: herkennen

Introductie: een tekst wordt gelezen, een anekdote verteld of een voorval in de klas wordt aangegrepen. In deze opzet zoekt men of er een moreel dilemma voorkomt.

Voorbeeld: Een tante wil haar neef een groot plezier doen en geeft veel geld uit voor een geschenk. Maar het is iets dat de neef helemaal niet interesseert. Hoe moet hij zich gedragen?

De leerlingen beschrijven het dilemma en discussiëren erover. Ze vergelijken het met eigen ervaringen. Ze herkennen analoge situaties en betrekken het op het eigen leven.

Tweede fase: onderzoeken

Ze onderzoeken de verschillende waarden en verwachtingen die in het conflict liggen besloten:

- + de tante verwacht dankbaarheid;
- + de liefde van de neef voor zijn tante;
- + kwetsen vermijden;
- + besef dat zij zich extra heeft moeten inzetten;
- + het respect voor haar ouderdom;

Daartegenover:

- + eerlijk en open met mekaar omgaan.

De leerlingen worden zich bewust van de diepgang van zulke dilemma's en zoeken naar oplossingen die ze voor zichzelf en anderen kunnen verantwoorden.

Deze ontwikkeling is ook emotioneel, een vorm van sensibiliseren. Perspectiefwisseling, roldistantie, is belangrijk.

In intersubjectieve situaties is er niet één waarheid.

Derde fase: beslissen

Pas nu nemen de leerlingen een standpunt in en discussiëren ze over motieven, omstandigheden en gevolgen.

De reflecterende fundering van de eigen keuze en niet de consensus is het doel.

Vierde fase: de resultaten evalueren

Welke besluiten trekken we?

Kunnen we die kennis overdragen naar ons leven of de samenleving?

Humanistischer Verband Deutschlands, **Rahmenplan für den Lebenskundeunterricht**, 1993, pp.40-41.

Ze spreken over:

- + Erkennen: herkennen; zien; onderscheiden.
- + Untersuchen: onderzoeken.
- + Entscheiden: beslissen.
- + Auswerten: evalueren; in praktijk brengen; benutten.

In de cursus **VAKDIDACTIEK WIJSBEGEERTE EN MORAALWETENSCHAPPEN** van Eddy Borms (VUB) is dit uitgewerkt.

Eerste fase: verkennen

Een inleiding.

- + We verzamelen de eerste reacties van de leerlingen.
- + We verkennen hun leefwereld.
- + Wat weten ze al?
- + We komen uit op hun meningen.
- + ...

Tweede fase: analyseren

Het thema systematisch aftasten.

We structureren:

- + Is alles duidelijk?
- + Zijn alle begrippen voor iedereen begrijpelijk?
- + Betekenen de woorden voor iedereen hetzelfde?
- + Begrijpen we mekaar?
- + Over welke kennis beschikken we?

We kunnen hier informatie geven:

- Kennis.
- Context.

We kunnen hier duidelijk maken welke waarden een rol spelen:

- + Welke waarden/ normen hanteren we?
- + Welke waarden/ normen hanteren anderen?
- + Is er consensus in de groep?
- + Is consensus nodig?
- + Situatieschetsen maken.

Derde fase: oordelen

Terugkoppelen naar de tweede fase. Zijn we van mening veranderd?

We funderen onze keuzen. We reflecteren over onze meningen. Kijken ernaar vanop een afstand. We gaan van mening naar oordeel.

- + Wat zijn de consequenties van mijn standpunt?
- + Wat zijn de alternatieven voor mijn standpunt?
- + Wat zijn de argumenten voor mijn standpunt?
- + Confrontatie met andere standpunten.
- + Verschillende situaties bedenken (leren nuanceren).
 - Perspectiefwisseling (wat betekent het voor anderen?)
 - Kunnen we een standpunt veralgemenen?
 - Wat zou een objectieve waarnemer zeggen?

Vierde fase: toetsen/ toepassen

We vatten samen. We zoeken of er zaken zijn die in ons leven van belang zijn? We algemeen belangrijk vinden?

- + Wat zijn de conclusies die we trekken?
- + Wat zullen we toepassen als we moeten kiezen/handelen?
- + Wat zouden we willen toepassen op een meso- of macroniveau?

1 **STE GRAAD**
S **ECUNDAIR**
O **NDERWIJS**

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen
- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken
- + zichzelf in vraag stellen

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en de keuze beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + argumenten van anderen herhalen en begrijpen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Groeiprocessen
- + Gezond en ongezond leven
- + Seksualiteit en verliefdheid
- + Verslaving
- + Wie ben ik?

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat leeftijdsgebonden is
- + Het verschil maken tussen gezond en ongezond eten, sporten ...
- + In een open sfeer praten over seksualiteit
- + Aangeven wat nodig is om zich veilig te voelen in een relatie
- + Kenmerken van verslaving herkennen
- + Een zelfportret opstellen en bespreken

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + vanuit de eigen ervaring spreken
- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + ruimte voor zichzelf vragen
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Wat is niet-confessioneel?
- + Een vrije keuze
- + Een eigen mening?
- + Vrij onderzoek
- + Vrijzinnige feesten

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat de uitgangspunten zijn van ncz
- + Aangeven in welke mate ze een lb zelf kiezen
- + Aangeven wat een gefundeerde mening is
- + Hun meningen onderzoeken
- + De betekenis van vrijzinnige rituelen weergeven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven
- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + De rechten van het kind
- + Straatkinderen
- + Iedereen naar school
- + Waarover heb ik inspraak?

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat rechten betekenen
- + Schending van rechten bespreken
- + Rechten waarover ze beschikken herkennen
- + Nadenken waarover ze samen beslissen

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid is

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen
- + aangeven wat hun levensbeschouwing is

Kennis

- + LB op mijn school
- + Vrije keuze: godsdienst/ NCZ
- + Wat zeggen de anderen over ...
- + Een andere LB beter kennen
- + Verdraagzaamheid

Specifieke Vaardigheden

- + Vrije keuze van lb verkennen
- + De eigen lb presenteren
- + Vragen opstellen die ze aan anderen willen stellen
- + Een andere lb presenteren
- + Verdraagzaamheid tegenover onverdraagzaamheid plaatsen

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + Mijn consumptiegedrag
- + Armoede
- + Honger in de wereld
- + Kinderarbeid

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat noodzakelijke behoeften zijn
- + Zich een beeld vormen van het bestaansminimum
- + Nadenken over een rechtvaardige verdeling
- + Welzijn en welvaart onderzoeken

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen

Kennis

- + Hoe werkt wetenschap?
- + Astrologie
- + Wetenschap en geloof in de geschiedenis
- + Dierenproeven

Specifieke Vaardigheden

- + Meningen en feiten onderscheiden
- + Wetenschap van onderscheiden pseudowetenschap
- + Aangeven hoe weten en geloven soms in conflict komen
- + Inzien dat wetenschap niet waardenvrij is

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + individueel belang van algemeen belang onderscheiden

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk in hun leven is

Kennis

- + Zonder natuur geen mensen
- + Mens verantwoordelijk voor ...
- + Dierenrechten
- + Natuurorganisaties

Specifieke Vaardigheden

- + Belang van natuur inschatten
- + Gevolgen van menselijk handelen inschatten
- + De eigen verantwoordelijkheden inschatten
- + Vormen van engagement onderzoeken

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + over gevoelens spreken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + ruimte aan anderen laten

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + verwoorden wat ze mooi vinden

Kennis

- + Wat is kunst?
- + Kunst in verschillende culturen
- + Op zoek naar kunst
- + Van sprookjes tot SF

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat kunst voor hen is
- + Betekenis van kunst inschatten
- + Een kunstwerk presenteren
- + Belang van verbeelding onderzoeken

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar standpunten van anderen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Lichaamstaal
- + Multimedia
- + Wat deel ik met anderen?
- + Games en verslaving

Specifieke Vaardigheden

- + Vormen communicatie herkennen
- + Keuzes verantwoorden
- + Eigen kwetsbaarheid inschatten
- + Hulp van anderen inroepen

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen
- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken
- + zichzelf in vraag stellen

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + argumenten van anderen herhalen en begrijpen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Op zoek naar mezelf: mijn verhaal
- + Mijn eigen lichaam
- + Mijn keuzes
- + Ik en mijn individualiteit
- + Ik denk er ...het mijne van (standpunten)
- + Hoe ik iets zeg (tact, omgangsvorm)
- + Ik leer neen zeggen (weerbaarheid)

Specifieke vaardigheden

- + Zich oriënteren op eigen waarden.
- + Zichzelf situeren in tijd en ruimte
- + Zichzelf bevragen en ervaren
- + Keuzes ontdekken
- + Hun uniek-zijn verwoorden
- + Een eigen standpunt innemen
- + Tactvol omgaan met boodschappen
- + Weerbaar worden

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + vanuit de eigen ervaring spreken
- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + ruimte voor zichzelf vragen
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Ik ben niet gelovig
- + Ik weet wat ik kies
- + Ik volg geen dogma's
- + Ik ben vrij
- + Mijn tradities
- + Mijn overtuiging

Specifieke vaardigheden

- + Keuze voor NCZ motiveren
- + Een vrije mening geven
- + Elkaars tradities, standpunten en overtuigingen ontdekken
- + Engagement voor vrijzinnigheid tonen
- + Tradities en gewoonten verwoorden
- + Eigen overtuigingen weergeven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + -eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven
- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + 20 leerlingen, 20 meningen
- + wat anderen willen
- + De wereld in mijn klas
- + Ik heb rechten, ik heb plichten
- + Omgaan met mensenrechten
- + Omgaan met kinderrechten
- + Ik ben burger

Specifieke vaardigheden

- + Argumenteren
- + Rekening houden met anderen
- + Aspecten van de wereld exploreren
- + Aangeven wat rechten en plichten zijn
- + Aangeven wat mensenrechten zijn
- + Aangeven wat kinderrechten zijn
- + Ontdekken van de rechten en plichten van een verantwoordelijk deelnemen aan de samenleving als individu

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid is

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen
- + aangeven wat hun levensbeschouwing is

Kennis

- + Mijn levensbeschouwing, mijn bril op het leven
- + Vrijheid van keuze is vrijheid van levensbeschouwing
- + Alles is bespreekbaar
- + Veel godsdiensten, veel goden
- + Wat is niet-confessionele zedenleer?
- + De school, een samenleving van levensbeschouwingen
- + Wat mag, moet en niet mag (de dagelijkse regels en omgangsvormen)

Specifieke vaardigheden

- + Omgaan met regels en gedrag
- + Vrij kiezen
- + Principes van anderen verwoorden
- + Omgaan met diversiteit
- + Praten over verschillen
- + Empathie tonen
- + Eigen principes verwoorden

5economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + Geld en gevoelens
- + Ik heb nodig om te leven
- + Mijn budget
- + Leven in armoede
- + Wat ik wil worden (en wat niet...)
- + De waarde der dingen

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven wat te weinig, voldoende, te veel is
- + Behoeften aangeven
- + Een verantwoord en verantwoordelijk budget opstellen
- + Zich inleven in bedreigende situaties
- + Reflecteren over de toekomst
- + Aangeven hoeveel iets waard is

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen

Kennis

- + Alles verandert (evolutie)
- + Dierenproeven
- + Bruikbaar en onbruikbaar
- + Nuttig en overbodig (Ontdekkingen, uitvindingen)
- + Wat ik zeker weet
- + Geboortecontrole
- + wat mag en niet mag uitgevonden worden

Specifieke vaardigheden

- + Veranderingen ontdekken en verwoorden
- + Een ethisch standpunt innemen
- + Kritisch kiezen
- + Twijfel gebruiken als methode (sceptisch zijn)
- + Verwoorden waarschijnlijk versus onwaarschijnlijk
- + Seksueel gedrag inschatten
- + Ethisch kiezen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + individueel belang van algemeen belang onderscheiden

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk in hun leven is

Kennis

- + Naar school
- + Het milieu: mijn recht, mijn plicht
- + Dieren
- + Spelen
- + Zwerfvuil
- + Consumenten en consuminderen

Specifieke vaardigheden

- + Zich veilig verplaatsen
- + Sorteren
- + Zorgen voor een huisdier
- + Recht op spelen verwoorden
- + Aandacht geven aan hun onmiddellijke omgeving
- + Bewust omgaan met verbruik

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + over gevoelens spreken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + ruimte aan anderen laten

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + verwoorden wat ze mooi vinden

Kennis

- + Mooi en lelijk
- + Iedereen kunstenaar!
- + Wat ik kunst(ig) vind
- + Wat ik waardeer
- + Kunst in de straat

Specifieke vaardigheden

- + Een esthetisch gevoel ontwikkelen
- + Een eigen kunstwerk presenteren
- + Hun smaak verwoorden
- + Hun waardering uitdrukken
- + Artistieke uitingen ontdekken

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar standpunten van anderen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Mijn kijkgedrag
- + Ik communiceer (lichaamstaal, symbooltaal,..)
- + Conflicten communiceren
- + De wereld is een dorp
- + Online-omgang (gedragsregels, trollen)
- + Wat ik voel

Specifieke vaardigheden

- + Eigen kijkgedrag onderzoeken
- + Op gevarieerde wijze(n) communiceren
- + Tactvol omgaan met conflicten
- + ICT gebruiken om de wereld te ontdekken
- + Tactvol omgaan met/op sociale media
- + Gevoelens communiceren

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen
- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken
- + zichzelf in vraag stellen

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + argumenten van anderen herhalen en begrijpen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Aangeboren en aangeleerd
- + Gender
- + EQ en IQ
- + Zelfkennis en zelfbeeld
- + Wat wil ik?

Specifieke vaardigheden

- + Onderscheiden wat we wel en niet kunnen veranderen
- + Begrip opbrengen voor anderen
- + Emoties herkennen bij zichzelf
- + Bronnen van zelfkennis onderscheiden
- + Zich een beeld vormen van hun mogelijkheden

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + vanuit de eigen ervaring spreken
- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + ruimte voor zichzelf vragen
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Vrijzinnig humanisme
- + Vrij onderzoek en wetenschap
- + Gezagsargumenten ...
- + Wat is levensbeschouwing?
- + Hoe gaan we om met geboorte, huwelijk, dood?

Specifieke vaardigheden

- + Vrijzinnig humanisme in tijd en ruimte situeren
- + Wetenschap herkennen als vrij onderzoek
- + Argumenten herkennen
- + Aangeven hoe waarden onze kijk op het leven beïnvloeden
- + Invullen hoe we belangrijke gebeurtenissen beleven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven
- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + De mens als sociaal wezen
- + Regels van democratie
- + Gelijkwaardigheid van iedereen
- + Discriminatie
- + Racisme

Specifieke vaardigheden

- + Voorbeelden geven van afspraken
- + Voorbeelden van democratisch overleg geven
- + Verschil tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid bespreken
- + De gevolgen van uitsluiting aangeven
- + Oorzaken van racisme onderkennen

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid is

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen
- + aangeven wat hun levensbeschouwing is

Kennis

- + De levensbeschouwelijke huizen
- + Een pluralistische samenleving
- + Vrijheid van geweten
- + Wat zeggen de anderen over ...
- + Een andere levensbeschouwing beter kennen

Specifieke vaardigheden

- + Levensbeschouwingen herkennen
- + Vormen van samenleven onderscheiden
- + De waarde van vrije keuze
- + Bespreken
- + Vragen opstellen die ze aan anderen willen stellen
- + Een andere levensbeschouwing presenteren

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + Ethisch consumeren
- + Reclame en beïnvloeding
- + Noord-Zuid
- + Sport en geld

Specifieke vaardigheden

- + Waarden herkennen
- + Reclametechnieken ontleden
- + Nadenken over een rechtvaardige verdeling
- + Nadenken over een juiste verloning

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen

Kennis

- + Wetenschap en vooruitgang
- + Wapenwedloop
- + Drogreden en argument
- + Bijgeloof

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven wat voor hen belangrijke ontdekkingen zijn
- + Aangeven dat wetenschap belangen kan dienen
- + Uitleggen waarom een argument goed is
- + Vormen van bijgeloof herkennen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + individueel belang van algemeen belang onderscheiden

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk in hun leven is

Kennis

- + Onze consumptie
- + Onze mobiliteit
- + Opwarming van de aarde
- + Natuurorganisaties

Specifieke vaardigheden

- + De eigen verantwoordelijkheden inschatten
- + Dilemma's bespreken
- + Zich een beeld vormen van ecologische gevolgen
- + Vormen van engagement herkennen

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + over gevoelens spreken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + ruimte aan anderen laten

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + verwoorden wat ze mooi vinden

Kennis

- + Wat doet kunst?
- + Taboes doorbreken
- + Vormen van kunst
- + Wat is creativiteit?
- + Belang van verbeelding

Specifieke vaardigheden

- + Bespreken wat kunst betekent
- + Belang van kunst inschatten
- + Criteria voor kunst bespreken
- + Nadenken over hun creativiteit
- + Vormen van verbeelding herkennen

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar standpunten van anderen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Lichaamsversiering
- + Multimedia
- + Cyberpesten
- + Games en agressiviteit?

Specifieke vaardigheden

- + Niet-verbale communicatie herkennen
- + Media kritisch benaderen
- + Voor zichzelf opkomen
- + Invloeden herkennen

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen
- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken
- + zichzelf in vraag stellen

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + argumenten van anderen herhalen en begrijpen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Aangeboren en aangeleerd
- + Gender
- + EQ en IQ
- + Zelfkennis en zelfbeeld
- + Wat wil ik?

Specifieke vaardigheden

- + Onderscheiden wat we wel en niet kunnen veranderen
- + Begrip opbrengen voor anderen
- + Emoties herkennen bij zichzelf
- + Bronnen van zelfkennis onderscheiden
- + Zich een beeld vormen van hun mogelijkheden

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + vanuit de eigen ervaring spreken
- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + ruimte voor zichzelf vragen
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn
- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven
- + onderzoeken wat waardevol is rondom hen

Kennis

- + Vrijzinnig humanisme
- + Vrij onderzoek en wetenschap
- + Gezagsargumenten ...
- + Wat is levensbeschouwing?
- + Hoe gaan we om met geboorte, huwelijk, dood?

Specifieke vaardigheden

- + Vrijzinnig humanisme in tijd en ruimte situeren
- + Wetenschap herkennen als vrij onderzoek
- + Argumenten herkennen
- + Aangeven hoe waarden onze kijk op het leven beïnvloeden
- + Invullen hoe we belangrijke gebeurtenissen beleven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven
- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken
- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + De mens als sociaal wezen
- + Regels van democratie
- + Gelijkwaardigheid van iedereen
- + Discriminatie
- + Racisme

Specifieke vaardigheden

- + Voorbeelden geven van afspraken
- + Voorbeelden van democratisch overleg geven
- + Verschil tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid bespreken
- + De gevolgen van uitsluiting aangeven
- + Oorzaken van racisme onderkennen

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar de standpunten van anderen
- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid is

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen
- + aangeven wat hun levensbeschouwing is

Kennis

- + De levensbeschouwelijke huizen
- + Een pluralistische samenleving
- + Vrijheid van geweten
- + Wat zeggen de anderen over ...
- + Een andere levensbeschouwing beter kennen

Specifieke vaardigheden

- + Levensbeschouwingen herkennen
- + Vormen van samenleven onderscheiden
- + De waarde van vrije keuze bespreken
- + Bespreken
- + Vragen opstellen die ze aan anderen willen stellen
- + Een andere levensbeschouwing presenteren

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + de gevolgen van wat ze doen inschatten

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk is in hun leven

Kennis

- + Ethisch consumeren
- + Reclame en beïnvloeding
- + Noord-Zuid
- + Sport en geld

Specifieke vaardigheden

- + Waarden herkennen
- + Reclametechnieken ontleden
- + Nadenken over een rechtvaardige verdeling
- + Nadenken over een juiste verloning

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + verwoorden waarover zij zich verwonderen

Kennis

- + Wetenschap en vooruitgang
- + Wapenwedloop
- + Drogreden en argument
- + Bijgeloof

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven wat voor hen belangrijke ontdekkingen zijn
- + Aangeven dat wetenschap belangen kan dienen
- + Uitleggen waarom een argument goed is
- + Vormen van bijgeloof herkennen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + keuzemogelijkheden onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + individueel belang van algemeen belang onderscheiden

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat belangrijk in hun leven is

Kennis

- + Onze consumptie
- + Onze mobiliteit
- + Opwarming van de aarde
- + Natuurorganisaties

Specifieke vaardigheden

- + De eigen verantwoordelijkheden inschatten
- + Dilemma's bespreken
- + Zich een beeld vormen van ecologische gevolgen
- + Vormen van engagement herkennen

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + over gevoelens spreken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + ruimte aan anderen laten

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + verwoorden wat ze mooi vinden

Kennis

- + Wat doet kunst?
- + Taboes doorbreken
- + Vormen van kunst
- + Wat is creativiteit?
- + Belang van verbeelding

Specifieke vaardigheden

- + Bespreken wat kunst betekent
- + Belang van kunst inschatten
- + Criteria voor kunst bespreken
- + Nadenken over hun creativiteit
- + Vormen van verbeelding herkennen

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden herkennen

PD3 Humaniseren

- + luisteren naar standpunten van anderen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + aangeven waarvoor ze verantwoordelijk zijn

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Lichaamsversiering
- + Multimedia
- + Cyberpesten
- + Games en agressiviteit?

Specifieke vaardigheden

- + Niet-verbale communicatie herkennen
- + Media kritisch benaderen
- + Voor zichzelf opkomen
- + Invloeden herkennen

ALGEMEEN
SECUNDAIR
ONDERWIJS

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Rolpatronen, jongen, meisje
- + Erfelijkheid en opvoeding
- + Emoties: behoefte aan genegenheid, aandacht
- + Mijn ideaalbeeld

Specifieke vaardigheden

- + Rolpatronen bespreken
- + Aangeven wat hun identiteit beïnvloedt
- + Belang van anderen herkennen
- + Reflecteren over hun ideaalbeeld

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + Vrijzinnig humanisme is meer dan ik alleen
- + Mijn mening wordt uitgedaagd
- + Mijn levensbeschouwing
- + Ongelovigen: agnosticisme, atheïsme ...

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven wat humanisme betekent
- + Aangeven dat vrij onderzoek meer omvat dan een eigen mening
- + De eigen levensbeschouwing presenteren
- + De interne pluraliteit bespreken

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Politieke thema's
- + Gelijke rechten voor iedereen
- + Propaganda
- + Ideale samenleving?

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven wat politiek is
- + Soorten van rechten bespreken
- + Propagandatechnieken herkennen
- + Voor en nadelen van idealen bespreken

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen
- + omgaan met diversiteit

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven op geluk onderzoeken

Kennis

- + Levensbeschouwing en zingeving
- + Levensbeschouwing in mijn samenleving
- + We zijn allemaal mensen
- + Een andere LB leren kennen

Specifieke vaardigheden

- + aangeven hoe levensbeschouwing bezig is met zingeving
- + Bespreken wat verdraagzaamheid inhoudt
- + Gelijkenissen tussen levensbeschouwingen herkennen
- + Vragen opstellen die ze aan anderen willen stellen

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinder- en mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Wat is arbeid?
- + Werkloosheid van jong tot oud
- + Wat is rijk en superrijk?
- + Armoede onoplosbaar?

Specifieke vaardigheden

- + Nadenken over arbeid en zin
- + Maatregelen bespreken
- + Onderzoeken wat een rechtvaardige verdeling is
- + Oorzaken van armoede onderzoeken

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Experimenten: proefdieren en proefpersonen
- + Ruimtereizen: zin en onzin
- + Genetische manipulatie
- + Robots en computers

Specifieke vaardigheden

- + Nadenken over wetenschap en waarden
- + Onderzoeken of een project wenselijk is
- + Het verschil aangeven tussen wat we kunnen en willen
- + Onderzoeken wat menselijk is

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Alternatieve energie
- + Afvalberg
- + Met uitsterven bedreigd
- + Landbouw: eten voor iedereen?

Specifieke vaardigheden

- + Alternatieven onderzoeken
- + De eigen verantwoordelijkheden inschatten
- + Vormen van engagement bespreken
- + Keuzes en dilemma's bespreken

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empatisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Van strip tot schilderkunst
- + Rocksterren en filmsterren
- + Mooi, lelijk?
- + Wat is creativiteit?

Specifieke vaardigheden

- + Bespreken wat kunst is
- + Nadenken over wat we bewonderen
- + Smaakoordelen onderzoeken
- + Vormen van creativiteit presenteren

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Kranten en hun mening
- + Sensatiepers
- + Media en geweld
- + Internet een schat aan info?

Specifieke vaardigheden

- + Een krantenartikel kritisch lezen
- + Sensatie herkennen
- + Invloeden bespreken
- + Bronnen kritisch benaderen

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Aanvaarding van mijn lichaam versus idealen
- + Hetero-, homoseksueel
- + Negatief versus positief zelfbeeld
- + De groep

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven hoe reclame en modellen ons beïnvloeden
- + Verschillen aanvaarden
- + Het belang van een zelfbeeld onderzoeken
- + Voor- en nadelen van een groep bespreken

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + Zelf kiezen, zelf denken
- + Van vrijdenkers tot humanistisch verbond
- + Vrijzinnig humanisme: geen uniform voor iedereen
- + Vrijzinnige organisaties

Specifieke vaardigheden

- + Hun zelfstandigheid verkennen
- + De geschiedenis van het vrijzinnig humanisme begrijpen
- + De interne pluraliteit aangeven
- + De organisaties aanduiden

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Partijen en hun thema's
- + Populisme
- + Verkiezingen
- + Kwetsbare individuen

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven waarom er verschillende partijen zijn
- + Oorzaken van populisme bespreken
- + Aangeven hoe verkiezingen worden georganiseerd
- + Nadenken over gelijkwaardigheid

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen
- + omgaan met diversiteit

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven op geluk onderzoeken

Kennis

- + Levensbeschouwingen geven een antwoord op levensvragen
- + Levensbeschouwingen in de wereld
- + Dialoog: weerwerk tegen fanatisme
- + Een andere levensbeschouwing leren kennen

Specifieke vaardigheden

- + Verschillende antwoorden bespreken
- + De interne pluraliteit van een levensbeschouwing weergeven
- + Onverdraagzaamheid onderzoeken
- + Een andere levensbeschouwing presenteren

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is
-

Kennis

- + Migratiestromen
- + Alles een koopwaar?
- + Sociale rechten
- + Een basisinkomen voor iedereen?

Specifieke vaardigheden

- + Redenen voor migratie onderzoeken
- + Bespreken wat wel en geen koopwaar mag zijn
- + Belang van rechten bespreken
- + Nadenken over arbeid en zin

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Geneeskunde en vooruitgang: iedereen onsterfelijk?
- + Onderzoek en geld
- + Psychiatrie: hersenchirurgie en aversietherapieën
- + Biotechnologie

Specifieke vaardigheden

- + Grenzen van vooruitgang bespreken
- + Belangeloosheid van wetenschap onderzoeken
- + Nadenken over ethiek en wetenschap
- + Bespreken of alles wat kan ook wenselijk is

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Energiebronnen en hun risico's
- + Wonen en ruimte
- + Overbevolking?
- + Internationale verdragen: klimaat

Specifieke vaardigheden

- + Vormen van energie bespreken
- + Eigen verantwoordelijkheid onderzoeken
- + Dilemma's herkennen
- + Vormen van engagement aangeven

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empatisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Design: de ene vulpen is de andere niet
- + Mode
- + Kunst en taboes
- + Smaakoordelen

Specifieke vaardigheden

- + Bespreken wat belangrijk is
- + Invloeden onderzoeken
- + Taboes herkennen
- + Subjectief plaatsen tegenover objectief

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Entertainment of informatie?
- + Verkopen van nieuws
- + BV's en hun mening
- + Sociale media en privacy

Specifieke vaardigheden

- + Belang van info inschatten
- + Belangen herkennen
- + Kritisch omgaan met meningen
- + Opkomen voor zichzelf

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empatisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Authentieke relaties: intimiteit, vertrouwen, wederkerigheid
- + Conformisme, non-conformisme
- + Omgaan met conflicten
- + Zelfkennis
- + Identiteit en mensbeeld in de filosofie

Specifieke vaardigheden

- + Reflecteren over voorwaarden voor een 'goede' relatie
- + Onderzoeken hoe we onszelf kunnen zijn
- + Assertief onderscheiden van agressief
- + Mogelijkheden tot zelfkennis bespreken
- + Het mensbeeld van een filosoof presenteren

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + Een begin van vragend denken: de Griekse filosofie
- + Verlichting
- + Vrijzinnige organisaties in mijn buurt
- + Vrijdenkers in de wereld?

Specifieke vaardigheden

- + Aantonen dat de Griekse filosofen de dingen vrij onderzoeken
- + De kernideeën van de verlichting presenteren
- + De diensten van de organisaties bespreken
- + Vrijheid en verdraagzaamheid op wereldniveau situeren

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Politieke ideologieën: liberalisme, socialisme, nationalisme ...
- + Tolerantie, permissiviteit, onverschilligheid
- + Politieke rechten, sociale rechten: een tegenstelling?
- + De geëngageerde burger

Specifieke vaardigheden

- + Een ideologie analyseren
- + Tolerantie omschrijven
- + Soorten van rechten bespreken
- + Bespreken welk engagement nodig is binnen een democratie

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + De levensbeschouwelijke diversiteit in onze samenleving
- + Anderen ontmoeten
- + Fundamentalisme en onverdraagzaamheid
- + Minderheden en meerderheden

Specifieke vaardigheden

- + Reflecteren over diversiteit
- + Regels van een empathische dialoog opstellen
- + Oorzaken van conflicten onderzoeken
- + Argumenteren waarom minderheden ook rechten hebben

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + Derdewereld problemen: oorzaken, gevolgen, oplossingen
- + Economische stelsels
- + Mensenhandel, wapenhandel: alles een koopwaar?
- + Bewuste consumenten

Specifieke vaardigheden

- + Reflecteren over ongelijkheden
- + De waarden van economische stelsels onderzoeken
- + Waarden herkennen
- + Invloed van consumenten onderzoeken

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Psychiatrie: een historisch perspectief
- + Wetenschap verandert ons
- + Eeuwig jong?
- + De waarde van twijfel: theorie als hypothese

Specifieke vaardigheden

- + Theorieën kritisch benaderen
- + Aangeven hoe wetenschap samenleving en mens verandert
- + Reflecteren over het verschil tussen mythe en realiteit
- + Aangeven hoe wetenschap vragen genereert

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

Kennis

- + Energie een onbeperkt recht voor iedereen?
- + Wat met de mens als de natuur centraal staat?
- + Politiek en milieu
- + Ecologische voetafdruk

Specifieke vaardigheden

- + Dilemma's bespreken
- + Reflecteren over de plaats van de mens
- + Belangen herkennen
- + Alternatieven onderzoeken

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Schoonheidsidealen veranderen
- + Niet schoonheid maar engagement
- + Van Afrikaanse maskers tot kathedralen
- + Het lichaam een kunstwerk?

Specifieke vaardigheden :

- + Verschillende idealen in tijd en ruimte situeren
- + Aangeven dat kunst verschillende doelen kan hebben
- + Verschillende functies van voorwerpen onderscheiden
- + Reflecteren over de plaats van kunst

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Beeldvorming in de media
- + Het creëren van een hype
- + Het vrije world wide web?
- + Van horen zeggen

Specifieke vaardigheden

- + Herkennen hoe een beeld wordt gevormd en nagaan met welk doel
- + Beïnvloeding kritisch benaderen
- + Mogelijkheden en gevaren van het net aangeven
- + Nieuws kritisch analyseren

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empatisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Vrije wil?
- + Persoonlijkheid, persoonlijkheidsstoornissen
- + Post-conventionele instelling
- + Bewust of onbewust
- + Levenskunst

Specifieke vaardigheden

- + Reflecteren over mogelijkheden tot en beperkingen van autonomie
- + Zich een beeld vormen van persoonlijkheidsontwikkeling
- + Reflecteren over het hebben van eigen waarden
- + Reflecteren over de mogelijkheden van zelfstandig denken
- + Ideeën over het leven bespreken en evalueren

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + Van Montaigne tot Kant
- + Hedendaagse Verlichtingsfiguren
- + Van vrijdenkers tot de erkenning van de niet-confessionele gemeenschap
- + Principes van een seculiere staat
- + Van atheïsme en atheïstische religiositeit

Specifieke vaardigheden

- + Figuren van de verlichting presenteren
- + Aangeven wat verlichting vandaag betekent
- + De geschiedenis van het vrijzinnig humanisme schetsen
- + De principes van het secularisme presenteren en situeren
- + De interne pluraliteit bespreken

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Mensenrechten in praktijk: internationale instellingen
- + Vrije meningsuiting, een onbetwistbaar recht?
- + Politieke systemen: dictatuur, theocratie, technocratie, democratie
- + Politieke tegenstellingen: links/ rechts; etnocentrisch/ multicultureel ...
- + Plichten van de burger, plichten van de overheid

Specifieke vaardigheden

- + Reflecteren over afdwingbaarheid van mensenrechten
- + Perspectiefwisseling aanbrengen en consequenties bespreken
- + Politieke systemen vergelijken
- + Tegenstellingen herkennen en evalueren
- + Vormen van verantwoordelijkheid onderzoeken

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + Humanisme: als mensen elkaar ontmoeten
- + Gelijkenissen en verschillen
- + Interne pluraliteit van een LB
- + LB gaan om met existentiële vragen

Specifieke vaardigheden

- + Aantonen dat humanisme ook bij gelovigen kan bestaan
- + Onderzoeken wat we gemeenschappelijk hebben
- + Aantonen dat binnen een lb verschillen bestaan
- + Onderzoeken hoe we omgaan met existentiële vragen

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + Mondialisering
- + Vrije markt: wat willen we beschermen?
- + Economie en ecologie: onoplosbare dilemma's?
- + Iedereen recht op arbeid?

Specifieke vaardigheden

- + Voor- en nadelen van mondialisering bespreken
- + Mogelijkheden en beperkingen van vrijhandel onderzoeken
- + Reflecteren over dilemma's
- + Casussen onderzoeken op waarden

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Eugenetica
- + SF een realistisch beeld? Ruimtereizen, cyborgs ...
- + Wetenschapsbeleid: de keuzen binnen een samenleving
- + De grens tussen weten en niet-weten
- + Digitale maatschappij: mogelijkheden en gevaren

Specifieke vaardigheden

- + De grenzen van wetenschap bespreken
- + Reflecteren over het geloof in de wetenschap
- + Aangeven wat de invloed is van de overheid
- + Vragen stellen over de grenzen van kennis
- + Mogelijkheden en gevaren van digitalisering bespreken

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

Kennis

- + Antropocentrisme/ ecocentrisme
- + Dieren, planten hebben een intrinsieke waarde
- + Kennis is macht?
- + Grenzen aan de groei?

Specifieke vaardigheden

- + De positie van de mens onderzoeken
- + Onderzoeken waarom iets waarde heeft
- + De rol van wetenschap bespreken
- + Keuzes verantwoorden

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Schilderen of een foto, vioolvirtuoos of een computer?
- + Kunst of propaganda?
- + Kunstmarkt, kunstpatrimonium
- + Is dit kunst?

Specifieke vaardigheden

- + Toekomst van kunst bespreken
- + De functies van kunst onderzoeken
- + De waarde van een werk bespreken
- + Esthetische visies onderscheiden

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Nieuws geven of creëren?
- + Een foto zegt alles
- + Mediamagnaten en monopolyvorming
- + Hackers, helden of criminelen?

Specifieke vaardigheden

- + Nieuws kritisch analyseren
- + Foto's kritisch benaderen
- + Aangeven hoe monopoly op het nieuws kan ontstaan
- + Reflecteren over belangen en bescherming

BEROEPS
SECUNDAIR
ONDERWIJS

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Introspectie: mijn talenten en mijn grenzen
- + Mijn seksuele beleving
- + Mijn verantwoordelijkheid
- + Gelukkig met mezelf en anderen
- + Veranderende gevoelens

Specifieke vaardigheden

- + Zichzelf onderzoeken. Reflecteren. Zichzelf in vraag stellen
- + Omgaan met fysische en mentale veranderingen
- + Verkennen van een nieuwe verhouding met de wereld
- + Affectie tonen. Zichzelf aanvaarden
- + Ontwikkelen van innerlijke gevoelens

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + Ik volg geen dogma's
- + Ik ben vrij
- + De ander en zijn overtuiging.
- + Vooroordelen en levensbeschouwingen

Specifieke vaardigheden

- + Elkaars tradities ontdekken. Elkaars standpunten ontdekken. Elkaars overtuigingen ontdekken
- + Engagement voor vrijzinnigheid uiten
- + Andere geloofsovertuigingen respecteren
- + Valse overtuigingen onderzoeken

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Democratische waarden en normen
- + Vrijwilligerswerk
- + Samenlevingsvormen
- + Inspraak en medezeggenschap op school
- + Wij zijn burger(s)

Specifieke vaardigheden

- + Kiezen op basis van een ethisch kompas
- + Zich inzetten voor een sociaal belang
- + Ontdekken van een diverse wereld
- + Democratische regels toepassen. Anderen erkennen.
- + Ontdekken van de rechten en plichten van het verantwoordelijk deelnemen aan de samenleving

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Mijn betekenis, mijn rol
- + Mijn levensbeschouwing, mijn bril op het leven
- + Vrijheid van keuze is vrijheid van levensbeschouwing
- + Alles is bespreekbaar

Specifieke vaardigheden

- + Samenwerken
- + Regels toepassen. Gedrag aanpassen
- + Kiezen op basis van overtuiging. Eigen principes verwoorden
- + Principes van anderen verwoorden

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Leven in armoede, ontsnappen aan armoede
- + Vrije tijd kost geld (Commercialisering van de vrije tijd)
- + Zinvolle beroepskeuze
- + Status

Specifieke vaardigheden

- + Fundamentele behoeften en strategieën aangeven
- + Alternatieven voor vrijetijdsbesteding formuleren
- + Reflecteren over je toekomst
- + Relativeren

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Wat mag en niet mag uitgevonden worden
- + Geboortecontrolle
- + Bijgeloof
- + Proeven op mens en dier

Specifieke vaardigheden

- + Oordelen over functionaliteit tegenover ethische waarden
- + Seksueel gedrag inschatten
- + Kritisch oordelen over paranormale verschijnselen
- + Empathie tonen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Consumenten en consuminderen
- + Gezondheid en geneesmiddelen
- + SOA
- + Sociaal milieu: de drugcultuur
- + Recyclage

Specifieke vaardigheden

- + Rationeel omgaan met minder, voldoende, teveel
- + Gezonde keuzes maken
- + Risicogedrag herkennen en beperken
- + Crimineel gedrag herkennen
- + Het milieu beschermen

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Verbeelding
- + Muziek en muziekcultuur
- + Mode
- + Idolen

Specifieke vaardigheden

- + Ideeën verbeelden. Ideeën uitbeelden
- + Een goede smaak ontwikkelen
- + De spanning tussen trends, massagedrag en individualiteit ontdekken
- + Voorbeeldgedrag ontdekken

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Taal en tact
- + Geheimen, discretie en verborgen waarheid
- + Het sensationele
- + Ik word journalist (ontwerpen van een klaskrant, vakkrant, schoolkrant)

Specifieke vaardigheden

- + Een boodschap tactvol overbrengen
- + Ontwikkelen van vertrouwen en discretie
- + Verschil tussen feiten en sensatie ontdekken
- + Nieuws brengen op niveau van de klas.
- + Creatief zoeken naar nieuws dat ze zelf beleven. Redactiewerk leveren

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Invloeden: gebeurtenissen, ontmoetingen en groepen
- + Seksualiteit in relaties: grenzen, affectie, negatieve gevoelens
- + Zelfbeeld en imago
- + Weerbaarheid en groepsdruk
- + Zelfbeheersing (wensen, willen, normen en haalbaarheid)

Specifieke vaardigheden

- + Identiteit ontwikkelen vanuit de ontmoeting
- + Een relationeel bewustzijn ontwikkelen : aandacht, openheid en verantwoordelijkheid
- + Authenticiteit ontwikkelen
- + Een evenwicht tussen participatie en individualiteit ontwikkelen
- + Een inschattingsvermogen ontwikkelen

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + Geloven en weten
- + Vrij onderzoek
- + Vrijheid van denken
- + Wat maakt ons mens?
- + Wat maakt ons menselijk?

Specifieke vaardigheden

- + Zekerheden en overtuigingen onderzoeken
- + Handelen op grond van objectieve informatie
- + Het vrij kiezen van waarden en principes
- + Ontdekken van wat ons onderscheidt van andere levensvormen
- + Humanistische waarden en principes kiezen

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Mijn gedrag in kaart
- + Participeren op school
- + Genotzoekers
- + Diversiteit in de samenleving: anders zijn, anders doen en anders denken

Specifieke vaardigheden

- + Het eigen gedrag herkennen en situeren
- + Engagement betonen. Inspraak nastreven. Opkomen voor de groep. Besluiten leren nemen
- + Grenzen stellen
- + Kritiek geven en ontvangen. Diversiteit als een kans zien

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + De godsdiensten van het boek
- + Fanatisme en fundamentalisme
- + Ik heb altijd gelijk
- + Er tegenaan! Opzetten van een interlevensbeschouwelijk project

Specifieke vaardigheden

- + Andere levensbeschouwelijke visies ontdekken
- + Verdraagzaam zijn. Wederkerigheid ontdekken
- + Zelfrelativering opbouwen. Zelfkritiek inbouwen
- + ILC/ILS ontwikkelen

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Delen, verdelen, herverdelen
- + Hergebruik en recyclage
- + Water
- + Project: opzetten van een ruilhandel

Specifieke vaardigheden

- + Rechtvaardigheid ontdekken
- + Zich bewust worden van duurzaamheid
- + Water als een fundamenteel erfgoed herkennen: stratego en monopolie in het wereldspel
- + De subjectieve waarde en betekenis der dingen ontdekken

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + De voedingsindustrie
- + Technologie en toekomst
- + Gedrag en omgeving (Nature /nurture)
- + Fiction, science fiction, realiteit

Specifieke vaardigheden

- + Gezond kiezen
- + Evalueren van toekomstige mogelijkheden
- + Zelfkennis ontwikkelen. Introspectie ontwikkelen. Oorzaken en gevolgen herkennen
- + Realiteitszin ontwikkelen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Water
- + Bosbeheer: de longen der aarde
- + Verkeer
- + Energieverslaving

Specifieke vaardigheden

- + Verantwoordelijk omgaan met de belangrijkste natuurlijke hulpbron. Inzicht in water als de oorsprong van leven
- + Verantwoordelijk omgaan met natuurlijk erfgoed
- + De problematiek van het moderne vervoer ontdekken
- + Rationeel omgaan met energie

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Dans
- + Strips en graphic novels
- + Fantasie in de kunst
- + Taboe

Specifieke vaardigheden

- + Inzicht in verschillende vormen en aspecten van dans verwerven
- + De (verborgen) boodschappen in strips e.d. analyseren
- + Stimuleren en aanmoedigen van fantasie
- + Grenzen aanvoelen

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Infotainment en reality-tv
- + Boodschappen: betekenis en verborgen betekenis (reclame)
- + Woede, haat en frustratie
- + Beeldcultuur: een beeld zegt meer dan 1000 woorden

Specifieke vaardigheden

- + Kritisch bewustzijn ontwikkelen i.v.m. manipulatie van de werkelijkheid
- + Verborgen boodschappen analyseren
- + Omgaan met de eigen negatieve gevoelens. Verantwoordelijk boos worden
- + Non-verbale communicatie ontdekken. Non-verbale communicatie concretiseren

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Mijn alter-ego: de rollen die ik speel
- + Karakter en persoonlijkheid
- + Het sociaal contract (Ik, de groep en de samenleving)
- + Ik ben volledig, ik ben OK, ik voel me OK

Specifieke Vaardigheden

- + De verschillende sociale rollen in mijn wisselende sociale omstandigheden analyseren
- + Omgaan met sociale houdingen en verhoudingen
- + Compromissen sluiten, afspraken valideren. Het vinden van een evenwicht tussen persoonlijk en algemeen belang
- + Zelfwaardering ontdekken en opbrengen. Zichzelf zien in hun totaliteit. Zelfkritisch zijn. Gevoelens uiten. Omgaan met voorbeeldgedrag

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + De gedachten zijn vrij
- + Ons ene leven: leven zonder hiernamaals
- + Goed en kwaad
- + De naïeveling (ik geloof alles), de twijfelaar (de onzekere) en de ongelovige Thomas Methodische twijfel)

Specifieke Vaardigheden

- + Vrij denken
- + Moreel bewustzijn ontwikkelen
- + Oordelen over goede en kwade handelingen. Verantwoordelijkheid opnemen in het hier en nu
- + Methodische twijfel voor het doorgronden van wat echt en vals is ontwikkelen. (Methode van vrij onderzoek)

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Wereldburger(s)
- + Sociale uitsluiting
- + Traditie en verandering
- + De gezonde samenleving

Specifieke Vaardigheden

- + Ontdekken van de rechten en plichten van allen-verantwoordelijk deelnemen aan de samenleving
- + Ontdekken van de oorzaken van sociale isolatie
- + Omgaan met de spanningen van een veranderende samenleving
- + Verdiepen van democratische waarden

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + Oosterse levensbeschouwingen
- + Ontmoetingen... (Ik nodig uit...in de klas, thuis, in mijn vriendenkring)
- + Deuren openen (Op zoek naar 'wij')
- + Normaal en abnormaal in levensbeschouwingen. (regels, praktijken, opvattingen, gewoonten, dogma's,...)

Specifieke Vaardigheden

- + Oosterse denkwijzen ontdekken. Verdraagzaamheid opbrengen
- + Empathisch omgaan met de waarden van anderen. Luisterbereidheid tonen
- + Optimisme, openheid, uitdagingen aangaan. Durven leven. Verdraagzaam zijn. Leren
- + Verwonderen. Aan perspectiefwissel doen. Vanzelfsprekendheden doorbreken

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

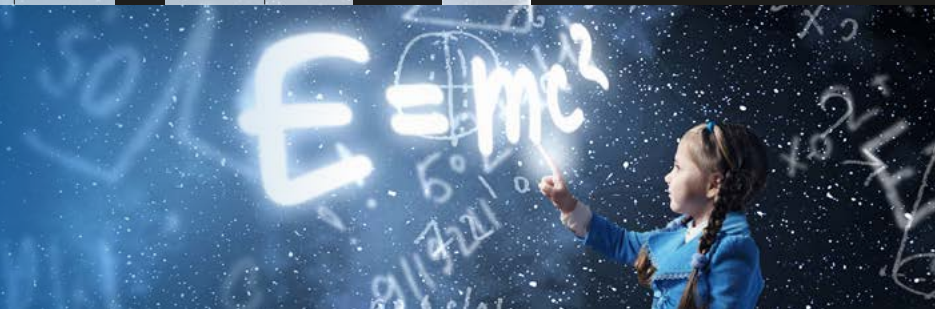
Kennis

- + Zuinigheid, sparen, investeren, delen, verdelen en verbrassen.
- + Loon naar werken. (de financiële waardering van een mens. Problemen van topsport en ceo's)
- + Vluchtelingen (economische, politieke en ecologische)
- + Geven en nemen

Specifieke Vaardigheden

- + Rationeel omgaan met geld en kapitaal
- + Een eerlijke verloning analyseren
- + Morele principes ontdekken
- + Wederkerigheid ontdekken. Eigenbelang en algemeen belang ontdekken

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Gezondheid en technologie
- + Ruimteonderzoek, ruimtereizen en tijdreizen
- + Artificiële intelligentie
- + Kennis en geloof

Specifieke Vaardigheden

- + Beoordelen van medische evolutie
- + Exploreren van de mogelijkheden van de mens. Evalueren van het nut
- + Evalueren van de risico's i.v.m. intelligente machines
- + Zekerheid en geloof analyseren.

7 Milieu

Specifieke Vaardigheden

- + Toepassen van technieken i.v.m. ecologie
- + Invloeden rond geweld en geo-strategie analyseren
- + Migraties analyseren
- + Opkomen voor de rechten van dieren

Kennis

- + Wonen (milieu en ontwikkeling)
- + Oorlog (oorlog als catastrofe voor duurzame ontwikkeling)
- + Bevolkingsdruk
- + Dierenrechtenactivisme

Procesdoelen

- PD1 Autonomie**
 - + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- PD2 Moreel denken**
 - + morele problemen onderzoeken
- PD3 Humaniseren**
 - + individueel belang onderscheiden van algemeen belang
- PD4 Verantwoordelijkheid**
 - + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten
- PD5 Zingeving**
 - + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Fotografie en beeldcultuur
- + Kunst in het straatbeeld
- + Kunst en commercie
- + Lichaamsversiering

Specifieke Vaardigheden

- + Beeldanalyse en betekenis ontdekken
- + Schoonheid in het straatbeeld
- + Analyse van economische waarde
- + Schoonheid en haar grenzen onderzoeken

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Propaganda en sensatie (de grenzen van het toonbare)
- + Privacy en veiligheid
- + Kranten
- + Communicatie in de toekomst (vrijheid of Big Brother?)

Specifieke Vaardigheden

- + Analyse van massamanipulatie
- + De grenzen van het private ontdekken. De spanning ontdekken tussen het private en veiligheid
- + Van en omgaan met bronnen ontdekken
- + De mogelijkheden en de wenselijkheden ontdekken

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Bevelen, gewoonten en grillen
- + Zelfconfrontatie
- + Rebelleren
- + Populariteit

Specifieke Vaardigheden

- + Inschatten van en omgaan met dwang
- + Zichzelf in vraag durven stellen. Zichzelf kwetsbaar durven opstellen
- + Omgaan met zinvol en verantwoord sociaal engagement
- + Omgaan met de spanning tussen eigenheid en populariteit

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + De georganiseerde vrijzinnigheid
- + Vrijzinnig humanisme
- + Het profane en het sacrale
- + Levensende

Specifieke Vaardigheden

- + Organisatievormen analyseren
- + Levensbeschouwelijke principes ontdekken
- + Spanningsvelden ontdekken
- + Omgaan met sterven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Strafsystemen
- + Politieke partijen: naar vorm en inhoud
- + Verkiezingen
- + Conflicthantering

Specifieke Vaardigheden

- + Omgaan met straf en misdaad
- + Omgaan met diversiteit in de politiek
- + Omgaan met stemplicht en stemrecht
- + Omgaan met strategieën en ervaringen met ordehandhaving in de samenleving

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + Humanisme : een agora
- + Natuurgodsdiensten
- + Levensvragen en bestaansvragen
- + Goed en kwaad

Specifieke Vaardigheden

- + Menselijke waarden hanteren
- + Bronnen van het bovennatuurlijke ontdekken
- + Nadenken over zingeving
- + Nadenken over opvattingen over goed en kwaad

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + Mensen te koop
- + Duurzame ontwikkeling
- + De schuldeconomie : een factuur moet worden betaald
- + Recht op arbeid

Specifieke Vaardigheden

- + Inzicht in de mensenhandel verwerven
- + Onderzoek voeren naar het spanningsveld tussen economie en ecologie
- + Financiële verantwoordelijkheid dragen en omgaan met schulden
- + Inzicht in hun rechten verwerven

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Toekomst en genetica
- + De lerende mens
- + De nucleaire toekomst
- + De beperkingen van de mens

Specifieke Vaardigheden

- + Inzicht verwerven in verantwoorde genetische manipulatie
- + Inzicht verwerven in kennisvergaring en de omgang ermee
- + Onderzoek voeren naar risico's en nut
- + Omgaan met biologische, ethische, sociologische en psychologische omstandigheden

7 Milieu

Specifieke Vaardigheden

- + Inzicht in ecologie en levenswijze(n) verwerven
- + Omgaan met verantwoordelijkheid
- + Omgaan met diversiteit
- + Omgaan met moeilijke evenwichten

Kennis

- + Inheemse volkeren
- + Onze ecologische voetafdruk
- + Ons ecologisch erfgoed
- + Politiek, economie en milieu

Procesdoelen

- PD1 Autonomie**
 - + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- PD2 Moreel denken**
 - + morele problemen onderzoeken
- PD3 Humaniseren**
 - + individueel belang onderscheiden van algemeen belang
- PD4 Verantwoordelijkheid**
 - + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten
- PD5 Zingeving**
 - + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + De filmindustrie
- + Seksualiteit en kunst
- + De natuur als meester-tovenaar
- + Kitsch, Kunst en kunst

Specifieke Vaardigheden

- + Inzicht verwerven in moderne tendensen in de filmindustrie
- + Inzicht verwerven in schoonheid en schaamte
- + Ontdekken het wonderlijke
- + Ontdekken van intrinsieke waarden

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Hackers: vloek of zegen?
- + Journalistieke deontologie: alternatieve feiten
- + Boodschappen: betekenis en verborgen betekenis
- + Kennis en macht: het belang van informatie

Specifieke Vaardigheden

- + Inzicht verwerven in manipulatie en criminaliteit
- + Inzicht verwerven in objectiviteit en subjectiviteit
- + Feiten interpreteren
- + Omgaan met macht en autoriteit

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Wereldburgerschap: ik ben mezelf en iedereen
- + De oplichter
- + Blijf wakker !

Specifieke Vaardigheden

- + Solidariteit en verbondenheid uitdiepen
- + Inzicht ontwikkelen in de eigen kwetsbaarheid
- + Een blijvende zoektocht opbrengen naar een eigen identiteit

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + Ethische systemen: deugdenethiek, plichtenethiek en gevolgenethiek
- + Vrijdenkers
- + Scepticisme, cynisme en nihilisme

Specifieke Vaardigheden

- + Moreel redeneren
- + Eigen morele principes uitdiepen
- + Omgaan met zingeving

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Sociale controle
- + Wetten en decreten
- + Vrije meningsuiting

Specifieke Vaardigheden

- + Omgangsvormen uitdiepen
- + Inzicht in wetgeving, wettelijkheid en rechtvaardigheid verwerven
- + Omgaan met de grenzen van meningen

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + Geloof, agnosticisme, atheïsme en antitheïsme
- + Morele schoonheid
- + Fundamentalisme en radicalisme

Specifieke Vaardigheden

- + Geloofssystemen uitdiepen
- + Moreel redeneren. Introspectie uitdiepen
- + Morele autonomie uitdiepen: ik beslis zelf

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + De wereld van de 'high finance'. (Too big to fail,)
- + Basisinkomen
- + Arbeid en ethiek

Specifieke Vaardigheden

- + Machtstructuren weergeven. Ethische keuzen maken met betrekking tot bankieren
- + Onderzoek naar realiteit en rechtvaardigheid stellen
- + Moreel kiezen

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + De grenzen van het weten
- + Droomtheorieën
- + Samenzweringstheorieën

Specifieke Vaardigheden

- + Willen weten en kunnen weten onderscheiden
- + Kritische evalueren
- + Kritisch denken

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

Kennis

- + Afkomst en criminaliteit
- + Bijzondere jeugdzorg
- + Internationale milieuverdragen

Specifieke Vaardigheden

- + Oorzaken van criminaliteit, dissidentie en onaangepastheid onderzoeken
- + Omgaan met kwetsbaarheid
- + De betekenis internationale wetgeving uitdiepen

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Theater
- + Kunst als propagandamiddel
- + Iedereen kunstenaar

Specifieke vaardigheden

- + Inzicht ontwikkelen in de podiumkunsten
- + Inzicht in misbruik ervan ontwikkelen
- + Uitdiepen en presenteren van mijn talenten

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Bronnenonderzoek
- + De taal van de verleiding
- + Woede, haat en frustratie

Specifieke Vaardigheden

- + Kritisch denken
- + De valkuilen van de verleiding erkennen
- + Omgaan met negatieve gevoelens

T ECHNISCH
S ECUNDAIR
O NDERWIJS

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun identiteit in groepen situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Gezonde voeding, roken en drugs
- + Puberteit: jongen en meisje
- + Vormen van seksualiteitsbeleving
- + Emoties: behoefte aan genegenheid

Specifieke Vaardigheden

- + Omgaan met eigenwaarde
- + Invloed van reclame erkennen
- + Rolpatronen kunnen situeren
- + Belang van anderen duiden

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van normen en waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + De cursus NCZ
- + De mens als zingeveer/zindrager
- + VH-verenigingen (selectie)
- + Vrijzinnig humanistische overgangsmomenten en rituelen

Specifieke Vaardigheden

- + VH-verenigingen bespreken
- + Aangeven dat humanisme geeft om anderen
- + Aangeven dat vrij onderzoek meer omvat dan een eigen mening
- + De eigen levensbeschouwing presenteren
- + De verschillen in lb begrijpen

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Motieven en gevolgen van handelen: verantwoordelijkheid
- + Solidariteit en engagement
- + Democratische waarden: overleg en compromis
- + Propaganda

Specifieke Vaardigheden

- + Propagandatechnieken herkennen
- + Eigen verantwoordelijkheid inschatten
- + Democratisch overleggen
- + De waarde van solidariteit aantonen

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + gelijkenissen en verschillen in standpunten opsommen
- + omgaan met diversiteit

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven op geluk onderzoeken

Kennis

- + LB in de klas
- + LB, rituelen en belangrijke levensmomenten
- + Basiskennis belangrijke LB
- + Respect en dialoog als een eenheid

Specifieke Vaardigheden

- + Morele houdingen herkennen en verkennen
- + Aangeven wat verdraagzaamheid inhoudt
- + Gelijkenissen en verschillen tussen lb aangeven
- + Een andere lb presenteren

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Recht op arbeid en werkloosheid
- + Kinderarbeid
- + Reclame
- + Armoede

Specifieke Vaardigheden

- + Nadenken over arbeid en zin
- + Nadenken over beperkingen van de arbeid
- + Oorzaken van en oplossingen voor armoede aangeven
- + Oorzaken van en oplossingen voor werkloosheid aangeven
- + Reclame herkennen

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Pseudowetenschappen
- + Kritische houding tegenover bronnen
- + Ontstaan van het leven en het heelal
- + Aangeboren versus aangeleerd
- + Dierproeven

Specifieke Vaardigheden

- + Logisch redeneren
- + Goede en slechte argumenten onderscheiden
- + Aangeven wat de invloeden op hun identiteit zijn
- + Nadenken over wetenschap en waarden

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Draagkracht van de aarde
- + Natuur: waarde of instrument?
- + Vormen van verontreiniging
- + Vormen van (alternatieve) energiewinning

Specifieke Vaardigheden

- + Vormen van energie onderscheiden
- + De eigen verantwoordelijkheden inschatten
- + Dilemma's bespreken
- + Vormen van engagement herkennen
- + Reflecteren over utilitair denken

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empatisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Wat is kunst?
- + Vormen van kunst
- + Schoonheidsideaal en –beleving
- + Lichaamsversieringen

Specifieke Vaardigheden

- + Criteria voor kunst onderscheiden
- + Nadenken over wat ze bewonderen
- + Nadenken over smaakoordelen
- + Kunststromingen herkennen

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Verbale en non-verbale communicatie
- + Soorten media en hun werking
- + Internet en sociale media: mogelijkheden en gevaren
- + Belang van communicatie

Specifieke Vaardigheden

- + Kritisch omgaan met media
- + Belang van informatie inschatten
- + Sensatiepers herkennen
- + Betrouwbare websites herkennen
- + Belang van persvrijheid aantonen

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + zichzelf in een groep situeren
- + over gevoelens spreken
- + relativeren

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + misverstanden herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van zichzelf verwachten

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Mijn talenten, zelfbeeld, karakter en emoties
- + Beïnvloeding door anderen
- + Geluksopvattingen

Specifieke vaardigheden :

- + Omgaan met eigen beperkingen en talenten
- + Factoren van een zelfbeeld aangeven
- + Verschillen aanvaarden
- + Groepsdruk duiden

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + eigen standpunten verduidelijken

PD2 Moreel denken

- + belang van waarden onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogredenen en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + zinvragen stellen
- + existentiële situaties herkennen

Kennis

- + Vrijzinnig humanistische waarden
- + Intern pluralisme binnen het vrijzinnig humanisme
- + Inzicht in waardenconflicten
- + Religie, godsdienst en VH

Specifieke vaardigheden

- + Omgaan met waarden in concrete situaties
- + Beargumenteren van een moreel standpunt
- + Zelfstandigheid verkennen
- + Interne pluraliteit vrijzinnig humanisme aangeven

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Culturele en levensbeschouwelijke verschillen
- + Verkiezingen
- + Tolerantie en onverschilligheid

Specifieke vaardigheden

- + Omgaan met conflicten
- + Kiezen ts persoonlijk belang en algemeen belang
- + Nadenken over hun maatschappelijke idealen
- + Politieke systemen vergelijken

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + het verschil tussen betrokkenheid en onverschilligheid duiden

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen herkennen

Kennis

- + Gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen
- + Levensbeschouwing en zingeving
- + Visies op de dood
- + Levensbeschouwing en geluk

Specifieke Vaardigheden

- + Oorzaken van onverdraagzaamheid herkennen
- + Een andere lb presenteren
- + Aangeven op welke wijze LB bezig is met zingeving
- + Reflecteren over diversiteit

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + hun betrokkenheid onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + kinderen mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

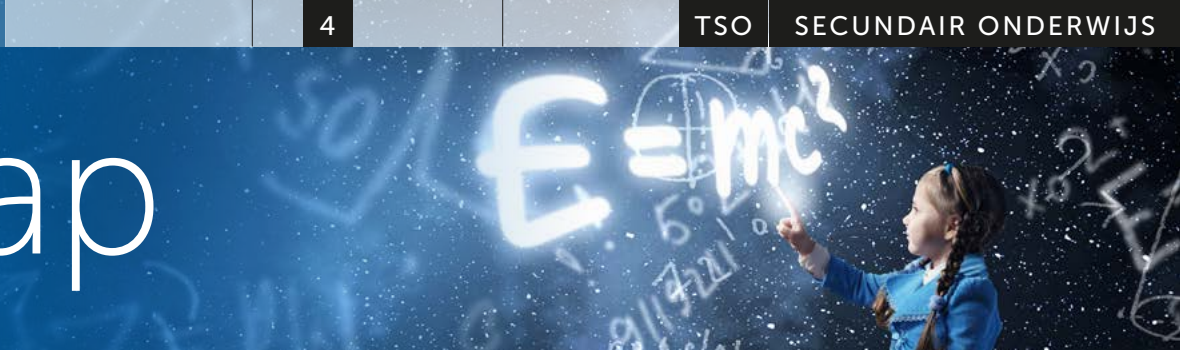
Kennis

- + Alles koopwaar?
- + Geschiedenis arbeidersstrijd
- + Economische rechtvaardigheid en verdeling van de rijkdom

Specifieke Vaardigheden

- + Aangeven wat voor hen geen koopwaar mag zijn
- + Aangeven sociale rechten en het belang ervan
- + Nadenken over een rechtvaardige verdeling

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + waarden van feiten onderscheiden

PD3 Humaniseren

- + kinder-, mensenrechten toepassen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + aangeven waar ze vandaan komen

Kennis

- + Belang van argumenten
- + Objectief, subjectief, intersubjectief
- + Waarden, normen en feiten
- + De wetenschappelijke methode
- + Evolutietheorie

Specifieke Vaardigheden

- + De wetenschappelijke methode begrijpen
- + Nadenken over ethiek en wetenschap
- + Theorieën kritisch benaderen

7 Milieu

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + verschillende posities in een conflict aangeven

PD3 Humaniseren

- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Duurzaamheid en ecologische verantwoordelijkheid
- + De milieubeweging
- + Gezondheidsrisico's
- + Vegetarisme, mens en dier

Specifieke Vaardigheden

- + Vormen van engagement herkennen
- + Milieu-ethische dilemma's bespreken
- + De relatie met gezondheid leggen

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld van zichzelf vormen

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + vormen van schoonheid in tijd en ruimte situeren

Kennis

- + Vormen van schoonheid versus universele criteria
- + Muziek, mensen wereldbeeld
- + Mode
- + Kunststromingen

Specifieke Vaardigheden

- + Kritisch omgaan met schoonheid
- + Subjectief plaatsen tegenover objectief
- + Aangeven waarom mode (on)belangrijk is
- + Verschillende idealen in tijd en ruimte aangeven

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verantwoordelijkheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + onderzoeken wat rondom hen waardevol is

Kennis

- + Media als vierde macht
- + Media en privacy
- + Media en meningsvorming
- + Sensatiepers, entertainment en/of informatie?

Specifieke Vaardigheden

- + Belang van communicatie inzien
- + Voor hun mening uitkomen
- + Belang van privacy inschatten

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Lichaamscultuur
- + Autonomie en gehoorzaamheid
- + Relaties: intimiteit, vertrouwen, wederkerigheid

Specifieke Vaardigheden

- + Reflecteren over voorwaarden voor een 'goede' relatie
- + Reflecteren over hoe we onszelf kunnen zijn
- + Reflecteren over mogelijkheden tot en beperkingen van autonomie

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + Geschiedenis, principes en structuren van de mensenrechten
- + Gewetensvrijheid en zelfbeschikkingsrecht
- + Levenskunst
- + Doodstraf

Specifieke vaardigheden

- + De kernideeën van oudheid, renaissance en verlichting presenteren
- + Ideeën over het leven bespreken en evalueren
- + Belang van mensenrechten inzien
- + Mogelijkheden en beperkingen van zelfbeschikkingsrecht inschatten

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Cultuur en (sub)cultuur
- + Vrijheid en verantwoordelijkheid
- + Sociale zekerheid, vakbonden en drukingsgroepen
- + Ideologieën en politieke systemen

Specifieke vaardigheden

- + Omgaan met verschillen
- + Motieven van handelen onderscheiden
- + Waardenaspect van conflicten herkennen
- + Tolerantie omschrijven

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + Levensbeschouwing en God
- + Levensbeschouwing en ethische waarden
- + Levensbeschouwelijke conflicten en hun oorzaken
- + Fanatisme

Specifieke vaardigheden

- + Regels van een empathische dialoog opstellen
- + Oorzaken van conflicten onderscheiden
- + Waardenpatronen van levensbeschouwingen onderscheiden

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + Morele problemen binnen de toekomstige beroepspraktijk
- + Eerlijke wereldhandel en grondstoffen
- + Arbeid als zingeving
- + Modellen van economische organisatie

Specifieke vaardigheden

- + De eigen beroepssector kaderen
- + Reflecteren over ongelijk
- + De waarden van economische stelsels bespreken
- + Reflecteren over dilemma's

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Mogelijkheden, beperkingen en gevaren van de wetenschap en technologie
- + Soorten energiebronnen: mogelijkheden en gevaren
- + Het militair-wetenschappelijk complex
- + Falsificatie versus verificatie

Specifieke vaardigheden

- + Nadenken over belangeloosheid en wetenschap
- + Aangeven hoe wetenschap samenleving en mens verandert
- + Aangeven hoe wetenschap vragen genereert
- + Nadenken over de grenzen van de wetenschap

7 Milieu

Specifieke vaardigheden

- + Milieudilemma's bespreken
- + Reflecteren over de plaats van de mens
- + Economische belangen herkennen
- + Alternatieven aangeven
- + Reflecteren over menselijk handelen

Kennis

- + Verantwoordelijkheid tegenover volgende generaties
- + De opwarming van het klimaat
- + De bio-industrie
- + Ecologische voetafdruk en overbevolking

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Kunst als doel of als middel
- + Kunst, vrijheid en taboes
- + Film en fotografie: mensen wereldbeeld
- + De artistieke vs de wetenschappelijke benadering

Specifieke vaardigheden

- + Taboes herkennen
- + Aangeven dat kunst verschillende doelen kan hebben
- + Reflecteren over de plaats van kunst
- + Aangeven hoe kunst een ideologische functie kan hebben

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Culturele verschillen en communicatie
- + Beeldvorming, misverstanden en manipulatie
- + Persvrijheid en censuur
- + Mediaconcentratie

Specifieke vaardigheden

- + Belangen herkennen
- + Het nieuws kritisch analyseren
- + Reflecteren over de gevaren van eenzijdig nieuws
- + Een houding innemen tegenover censuur

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + hun ervaringen een plaats geven in ruimte en tijd
- + de eigen autonomie onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + zich empathisch opstellen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat ze van anderen verwachten

PD5 Zingeving

- + levensvragen herkennen

Kennis

- + Gender en relatievormen
- + Relaties en kinderen
- + Identiteit en mensbeeld in de filosofie
- + Persoonlijkheidstheorieën

Specifieke vaardigheden

- + Soorten relaties onderscheiden
- + Een mensbeeld van een filosoof presenteren
- + Reflecteren over het hebben van eigen waarden
- + Reflecteren over de mogelijkheden van zelfstandig denken

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + beweringen kritisch onderzoeken

PD2 Moreel denken

- + de morele dimensie in een thema herkennen
- + vrijzinnig humanistische waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + eigen vooroordelen onderzoeken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat verdraagzaamheid inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is
- + aangeven dat hij niet de enige zindrager is

Kennis

- + Van vrijdenkers tot de erkenning van de niet-confessionele gemeenschap
- + Vrijzinnig humanistische verenigingen: wie staat voor wat?
- + Humanisme: oudheid, renaissance, Verlichting
- + Voorbeelden van vrijdenkers
- + Euthanasie en abortus

Specifieke vaardigheden

- + De geschiedenis van het vrijzinnig humanisme schetsen
- + De vrijzinnig humanistische verenigingen bespreken
- + Het belang van vrijdenkers aangeven
- + Euthanasie, abortus en doodstraf in een vrijzinnig humanistisch kader plaatsen
- + Omgaan met morele principes in de eigen leefwereld en de interne pluraliteit bespreken

3 Samenleven, democratie en burgerschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + argumenteren en een vertoog houden

PD2 Moreel denken

- + moreel handelen onderscheiden van amoreel en immoreel

PD3 Humaniseren

- + democratische principes toepassen
- + zoeken naar consensus

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement is

PD5 Zingeving

- + de autonomie van anderen een plaats geven

Kennis

- + Secularisme en laïciteit
- + Wereldburgerschap: eenheid in verscheidenheid
- + Internationale instellingen
- + Politieke tegenstellingen: links/rechts en populisme

Specifieke vaardigheden

- + Oorzaken populisme bespreken
- + Nadenken over welk engagement nodig is binnen een democratie
- + De principes van het secularisme presenteren en situeren
- + Aangeven dat democratie verantwoordelijkheid en verantwoording behelst
- + Belangrijke internationale instellingen situeren

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels
- + nuanceren

PD2 Moreel denken

- + waarden in een context plaatsen

PD3 Humaniseren

- + een authentieke dialoog voeren
- + oplossingsgericht denken

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat rechtvaardig is

PD5 Zingeving

- + verschillende perspectieven van zingeving onderzoeken

Kennis

- + De zin van het leven in levensbeschouwingen
- + Levensbeschouwing en overheid
- + Interne pluraliteit en levensbeschouwing
- + Levensbeschouwing en morele/ existentiële vragen

Specifieke vaardigheden

- + Kunnen de gevolgen van morele houdingen inschatten en alternatieven formuleren
- + Argumenteren waarom minderheden ook rechten hebben
- + Aantonen dat ook binnen een levensbeschouwing verschillen bestaan
- + Aangeven wat existentiële vragen zijn en zoeken naar antwoorden

5 Economie

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + waarden kiezen en beargumenteren

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat solidariteit inhoudt

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten henzelf ligt inschatten

Kennis

- + Maatschappelijk verantwoord ondernemen en ethisch bankieren
- + Arbeid: arbeidsdruk, arbeidsverdeling, vrouw en arbeid, ...
- + Bewust consumeren en consuminderen
- + Globalisering

Specifieke vaardigheden

- + De kracht van de consument inschatten
- + Aangeven hoe de wereld een dorp is geworden
- + Reflecteren over economische dilemma's
- + Nadenken over arbeidsproblemen

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele dimensie herkennen

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + De sceptische houding
- + Vooruitgangsoptimisme
- + Geneeskunde en pseudowetenschap
- + Bio-ethische problemen en genetisch onderzoek

Specifieke vaardigheden

- + Morele problemen van wetenschap en techniek situeren
- + Nadenken over de grenzen van vooruitgang
- + Nadenken over bio-ethische problemen
- + Reflecteren over de grenzen van kennis

7 Milieu

Specifieke vaardigheden

- + Aangeven waarom iets milieuvriendelijk is
- + Aangeven waarom milieu en politiek verweven zijn
- + Reflecteren over wat er internationaal gebeurt
- + De verwevenheid tussen dagelijks leven en milieu aangeven

Kennis

- + Ecofilosofie
- + Politieke visies en natuurbehoud
- + Biologische landbouw
- + De mens en zijn migraties

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + een beeld vormen van mogelijkheden en obstakels

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + individueel belang onderscheiden van algemeen belang

PD4 Verantwoordelijkheid

- + mogelijkheden en beperkingen van wetenschap inschatten

PD5 Zingeving

- + de waarde van wat buiten hen ligt inschatten

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + rekening houden met de autonomie van anderen

PD2 Moreel denken

- + andere visies op waarden beschrijven

PD3 Humaniseren

- + ruimte voor zichzelf vragen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + onderzoeken wat engagement inhoudt

PD5 Zingeving

- + ontdekken dat de mens een zingever is

Kennis

- + Kunst en kitsch
- + Kunst tussen vakmanschap en inspiratie
- + Beeldende kunstenaars en hun mensen wereldbeeld
- + Kunstmarkt en kunstpatrimonium
- + Specifieke vaardigheden

Specifieke vaardigheden

- + Toekomst van de kunst
- + Aangeven wat de waarde van een werk bepaalt
- + Nadenken over de betekenis van kunst
- + Enkele bekende kunstenaars situeren

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + feiten van meningen onderscheiden

PD2 Moreel denken

- + morele problemen onderzoeken

PD3 Humaniseren

- + drogreden en demagogie herkennen

PD4 Verantwoordelijkheid

- + gevolgen van menselijk handelen inschatten

PD5 Zingeving

- + feiten in een context plaatsen

Kennis

- + Beïnvloeding door de media
- + Vrije meningsuiting, een onbetwistbaar recht?
- + Media en manipulatie

Specifieke vaardigheden

- + Voorbeelden van beïnvloeding bespreken
- + Perspectiefwisseling aanbrengen en consequenties bespreken
- + Foto's kritisch benaderen
- + Kunnen voor- en nadelen sociale media bespreken